

บทที่ ๓

วรรณกรรมเอกของอยุธยาบางฉบับ

วรรณกรรมอยุธยาเก่าที่ได้กล่าวถึงไปแล้วในบทที่ ๒ มีทั้งที่เป็นวรรณกรรมชั้นเลิศ และวรรณกรรมชั้นธรรมดา วรรณกรรมชั้นเลิศ หมายถึงวรรณกรรมที่มีวรรณศิลป์ ได้รับยกย่องว่าเป็นวรรณคดีนั่นเอง¹ วรรณคดีในสมัยอยุธยาที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรให้เป็นยอดในทางต่าง ๆ มีอยู่ ๒ เรื่องคือ² *ลิลิตพระลอ* เป็นยอดของ "กลอนลิลิต" และ *สมุทรโฆษคำฉันท์* เป็น ยอดของ "กลอนฉันท์"

นอกจากสองเรื่องดังกล่าว เมื่อเปรียบเทียบกันแต่เฉพาะวรรณคดีในสมัยอยุธยาด้วยกันก็ยังมีวรรณคดีอีกหลายเรื่องที่เหมาะสมควรได้รับการยกย่อง เช่น *มหาชาติคำหลวง* *ลิลิตยวนพ่าย* *โคลงกำสรวลท้าวทศมาศ* *กาพย์เห่เรือ* ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ และเมื่อพิจารณาตามสมัยแห่งวรรณคดีของอยุธยาแล้วจะเห็นได้ว่าในสมัยอยุธยาตอนต้นวรรณคดีที่เด่นที่สุดนอกจาก*ลิลิตพระลอ*แล้วก็น่าจะได้แก่ *โคลงกำสรวล* ซึ่งเป็นโคลงครูของนิราศทั้งหลายในสมัยหลัง ในสมัยอยุธยาตอนกลางวรรณคดีที่เด่นที่สุดได้แก่ *สมุทรโฆษคำฉันท์* ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์และงานนิพนธ์ของกวีเอกในสมัยอยุธยาถึง ๒ ท่าน และในสมัยอยุธยาตอนปลาย วรรณคดีที่เด่นที่สุดได้แก่ *กาพย์เห่เรือ* พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ วรรณคดีทั้งสามเรื่องนี้ว่าตามลักษณะคำประพันธ์ ก็นับว่าเป็นเอกของวรรณคดีประเภทโคลง ฉันท์ และกาพย์ ของสมัยอยุธยาด้วย จะได้อีกกล่าวถึงแต่ละเรื่องตามลำดับต่อไป

โคลงกำสรวล

โคลงกำสรวล เป็นวรรณคดีโบราณชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่งในบรรดา
วรรณคดีโบราณของไทยที่นับว่ายอดเยี่ยม ในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ต้น
มาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ กวีและนักแต่งโคลง
ยกย่องกันมาก เพราะโคลงกำสรวลมีลักษณะดีหลายประการ ในการ
เลือกเฟ้นคำมาแต่ง ทุกบาททุกบทใช้ถ้อยคำที่มีความหมายเด่น ๆ กิน
ความซึ่ง ไม่มีความซึ่งไร้สาระ การรักษาข้อบังคับเคร่งครัด เป็นไป
ตามข้อบังคับของฉันทลักษณ์ อีกทั้งโวหารก็โลดโผน³

ลักษณะต้นฉบับ

โคลงกำสรวล มีต้นฉบับอยู่ในหอสมุดแห่งชาติทั้งหมด ๙ ฉบับ
เป็นสมุดข่อยเขียนด้วยตัวรวง เขียนด้วยตัวหาดานและเส้นดินสอขาว
๖ ฉบับ เขียนเส้นหมึก ๓ ฉบับ จำนวนโคลงในบางเล่มมีไม่เท่ากัน
บางเล่มมี ๑๑๒ บท และบางเล่มมี ๑๒๐ บท ความในโคลงมีผิด
แผกกันไปบ้าง ซึ่งคงจะเป็นเพราะคัดลอกกันต่อ ๆ มา นอกจากทั้ง
๙ ฉบับนี้แล้ว ก็ยังมีฉบับที่เป็นของส่วนตัวของเอกชนบางท่านอีก⁴

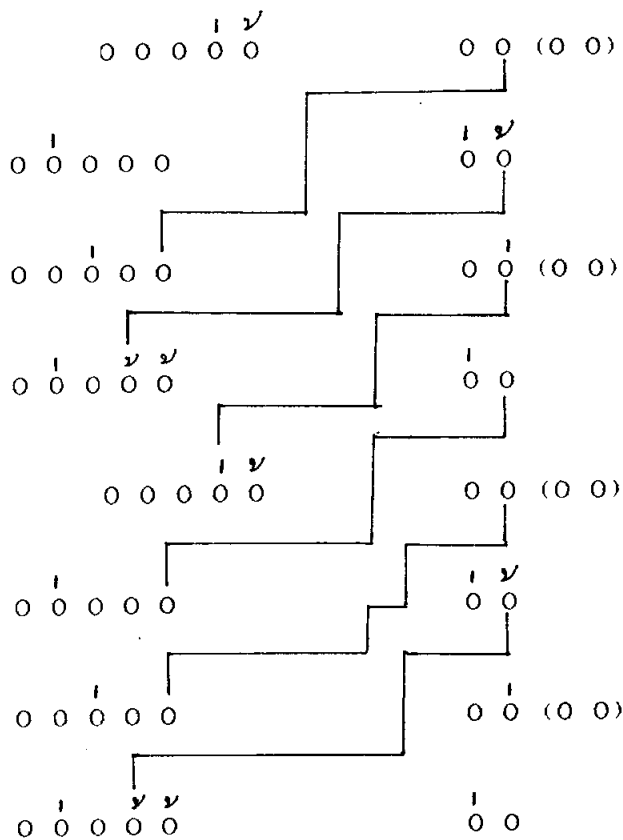
ลักษณะคำประพันธ์

โคลงกำสรวล ขึ้นต้นด้วย *ร่ายฉันท์* แล้วต่อกด้วย *โคลงฉันท์บาทกฤษร*
ไปจนจบ

จำนวน *ร่ายฉันท์* มี ๑ บท ส่วนจำนวนโคลง ในฉบับของพระ
วรวงศ์พิษณุมีเพียง ๑๒๐ บท ส่วนฉบับอื่น ๆ มีโคลง ๑๒๙ บท

โคลงต้นบาทกฤษณ์มีลักษณะดังนี้

อยู่ชยายศยั้งฟ้า	ลงดิน แลฤา
อำนาจบุญเพรงพระ	ก่อเกื้อ
เจดิลอออินทร	ปราสาท
ในทาบทองแล้วเนือ	นอกโสรรม
พรายพรายพระธาตุเจ้า	จขรจนนทร แจ่มแฮ
ไตรโลกเลงคือโคม	ค้ำเข้า
พิหารระเปียงบรร	รุจิเรช เรืองแฮ
ทุกแห่งห้องพระเจ้า	นังงเนือง

การใช้เอกโทในโคลงกำสรวลไม่ตรงกับแผนผังโคลงที่แสดงนี้ เพราะแบบแผนการแต่งโคลงมีวิวัฒนาการมาเป็นลำดับ ในสมัยโบราณ กวีถือเอาเสียงและความไพเราะเป็นสำคัญมากกว่าการเคร่งครัดเอก

โท ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ที่กวีในสมัยหลังได้สร้างขึ้นเป็นหลักไว้ แต่โคลง
 ก่าสรवलเป็นโคลงที่เกิดขึ้นก่อนแผนดังกล่าว จึงจะถือว่าโคลงก่าสรवल
 แต่งผิดแบบแผนนี้มิได้ ส่วนสัมผัสระหว่างบทอาจจะขาดหายไปบ้างทั้ง
 นี้เพราะต้นฉบับขาด กระจัดกระจาย เมื่อนำต้นฉบับมาต่อกันสัมผัสจึง
 ขาด ด้วยเหตุนี้กววรรณคดีบางท่านจึงกล่าวว่า โคลงก่าสรवलเป็น
 โคลงต้นวิวิธมาลี^๕ ซึ่งมีลักษณะบังคับเอกโทเหมือนกับโคลงต้นบาท
 กุญชรคือ บท ๑ มี ๔ บาท บาท ๑ แบ่งเป็น ๓ วรรค วรรคแรก ๕
 คำ วรรคหลัง ๒ คำ อาจจะเต็มสร้อยได้อีก ๒ คำ ที่สุดของบาทที่
 ๑ กับบาทที่ ๓ มีคำเอก ๗ โท ๕ คำที่ ๗ ของบาทที่ ๑ สัมผัสกับคำ
 ที่ ๕ ของบาทที่ ๓ คำที่ ๗ ของบาทที่ ๒ สัมผัสกับคำที่ ๕ ของบาทที่
 ๔ ส่วนที่ผิดกันก็คือ สัมผัสระหว่างบท โคลงต้นบาทกุญชรนั้นมีสัมผัส ๒
 แห่งคือ คำที่ ๗ ของบาทที่ ๓ บทที่ ๑ สัมผัสกับคำที่ ๕ บาทที่ ๑ บทที่
 ๒ และ คำที่ ๗ ของบาทที่ ๔ บทที่ ๑ สัมผัสกับคำที่ ๕ ของบาทที่ ๒
 บทที่ ๒ ส่วนโคลงต้นวิวิธมาลีนั้นมีสัมผัสระหว่างบทเพียงแห่งเดียว คือ
 คำที่ ๗ ของบาทที่ ๔ บทที่ ๑ สัมผัสกับคำที่ ๕ ของบาทที่ ๒ บทที่ ๒
 เช่นเดียวกับสัมผัสระหว่างบทแห่งที่ ๒ ของโคลงต้นบาทกุญชร

เนื้อหา

เนื่องจากต้นฉบับตัวเขียนมีอยู่หลายฉบับดังกล่าวแล้ว และผู้
 ขำระรวบรวมก็มีอยู่หลายท่าน ลำดับของโคลงจึงสับกันไปบ้าง เนื้อ
 หาในที่นี้จะกล่าวตามฉบับของกรมศิลปากร ซึ่งนายอนิต อยู่โพธิ์ เป็น
 ผู้ตรวจสอบชำระ

โคลงก่าสรवलเริ่มต้นด้วยการกล่าวสรรเสริญอยุธยา ชมความ
 งามของปราสาทราชวังและวัดวาอาราม ตลอดจนหอรบและประตู
 เมือง ต่อจากนั้นกล่าวถึงความสุขสำราญของชาวอยุธยา แล้วจึง
 กล่าวถึงนางที่กวีต้องจากไป ชมโฉมนาง แล้วฝากนางไว้กับสิ่งต่าง ๆ
 ด้วย ความอาลัย แล้วกวีก็ลงเรือออกเดินทาง

จากนั้นกล่าวถึงเส้นทางที่เดินทางผ่าน เริ่มจากบางกระจะ
 เกาะเรียน หนอง(ด่านเก็บภาษี) บางทรนาว บางชดาน เกาะตำแย

ย่านขวาง ราชคราม ชรอกแขวะ แก้วผึ้ง ท่งพญาเมือง ลานเท เชียง
ราก หรือเชียงราก แก้วกู่ เกวียนสวาย บางพูด สำโรง รัตนภูมิ
บางบำหรุ บางเขน บางกรูด บางพลู ฉมิงราย (สมอราย) บางระ
มาต บางฉิ่ง บางจาก บางนางนอง บ้านขอม บางผึ้ง ปากพระ
วาล ท่งตระดาศ เขาสมสูก หรือสามมุกด์ เกาะสี่ซิ่ง เกาะไผ่
บางค่อม กั้นชาววา (ใกล้เขาสามร้อยยอด) บางนายยี่ สวาทโถน
ท่งบางสบู ชนบ

เมื่อผ่านไปถึงที่ใด กวีก็จะแสดงความอาลัยระลึกถึงนางคลุก
เคล้าไปสิ่งที่พบเห็นอยู่ตลอดเวลา ทั้งยังได้เปรียบเทียบความทุกข์ของ
ตนที่ต้องจากนางกับความทุกข์ของตัวละครในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เช่น
พระราม กับ นางสีดา สุธชนหรือสุทรชน กับ นางจिरประภา พระ
สมุทรโฆษ กับ นางพินทุมัต ในช่วงที่เรือออกทะเลไปแล้วนั้นเป็นช่วง
ที่กวีคิดว่าครวญถึงนางมากขึ้นเพราะต้องประสบกับคลื่นลมในทะเลอย่าง
น่ากลัว ครั้นแล้วก็จบลงด้วยการสั่งให้นางเก็บสารฉบับนี้ไว้ให้หมอน
เพื่อเป็นเพื่อนแทนตัวกวี

คุณค่า

คุณค่าของโคลงกำสรวลเป็นคุณค่าทางวรรณคดี เพราะเป็น
โคลงที่ตีความงามในด้านร้อยกรองเป็นอย่างเอก ทั้งในด้านความไพ
เราะและโวหาร ส่วนความรู้ในเชิงภาษาต่าง ๆ เช่น ภาษาโบราณ
ภาษาถิ่น ภาษาเขมร ที่ติดอยู่ในโคลงนั้นเป็นคุณค่าพลอยได้ เพราะ
เป็นภาษาที่มิได้ใช้อยู่ในปัจจุบัน จะได้แยกแยะให้เห็นแง่มุมของโคลง
กำสรวลดังนี้

๑. *การเลือกใช้คำ* จะเห็นได้จากคำที่กวีใช้เรียกนางที่รักว่า
บาทศรีจุฬาลักษณ์ เสาวภาค จอมสวาสติ โฉมแม่ ชวีญน้อง แก้วกู่ กระจ
ลาศรี ดวงสวาสติ ชู้แก้ว ดวงเตียว สร้อยฟ้า บัวมาศ พิมทอง บัว
ทอง แก้วขำ แก้วพี สายสวาสติ กระจลาพิมพระมาศ สาวสวรรค์ น้อง
มานอช นื่อนางกษัตริย์ นวลนารถ นางสวรรค์ คำที่กวีเลือกสรรมา
ใช้เหล่านี้แสดงให้เห็นว่านางเป็นสุดที่รัก สุดทะนุถนอม และแสนงาม

สำหรับกวีเพียงใด

๒. *เสียงเสนาะ* เสียงเสนาะเป็นคุณสมบัติสำคัญที่จะทำให้ร้อยกรองนั้น ๆ งดงามในความรู้สึกของผู้อ่าน^๕ เสียงเสนาะจะเกิดขึ้นได้ด้วย

๒.๑ *สัมผัส* โคลงกำสรวลอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัมผัสในอันไพเราะและมีความหมาย เช่น

"พรายพรายพระธาตุเจ้า	จยรจนนทร	แจ่มแจ๋"
"ศาลาอเนกสร้าง	แสนเสา	โสดแฮ"
"อภุทธยายศโยกฟ้า	ฟากดิน"	
"เข็ยมาเข็ยจากเจ้า	กูเจ็บ"	

สัมผัสอักษรเหล่านี้ล้วนแต่ทำให้คนอ่านมองเห็นภาพของสิ่งที่บรรยายทั้งสิ้น เช่น วรรคที่ว่า "พรายพรายพระธาตุ" นั้น เสียง *พร* ที่ใช้คล้ายกับจะทำให้เห็นภาพพระขนิพระยับเหมือนเพชรพราวอยู่ที่พระธาตุ

๒.๒ *ลีลาจังหวะ* คือการเลือกใช้เสียงให้เข้ากับบรรยากาศของเรื่อง อาจจะให้ฟังดูอ่อนหวาน เร่งเร้า รุนแรง กระแทกกระทั้น ฯลฯ แล้วแต่ตอนของเรื่อง โคลงกำสรวลตอนเดินทางออกสู่ทะเล เป็นตอนที่กวีเลือกใช้เสียงที่ทำให้มองเห็นลีลาของเรือได้เป็นอย่างดี เช่น

เรือมาฟองฟองพ็อน	กลหงส์
จงกุดต่างตีนกวอด	แกว่งน้ำ
กางโขดงยรรยงกล	กางปีก
สขงสมุทรล้ำพ็อน	ย่านยาว

เมื่อพิจารณาภาพพจน์ของโคลงบทนี้จะเห็นได้ว่า กวีบรรยายถึงภาพของทะเลหรือสมุทร ท่ามกลางท้องทะเลอันเว้งว่างสุดสายตามีเรือแล่นมาลำหนึ่ง อากาศที่แล่นมาอย่างช้า ๆ มีท่าที่เขื่องกรายราวหงส์ ประกอบกับเรือลำนี้กางใบสีขาว ทำให้ดูประหนึ่งหงส์กำลังกาง

ปีกร่อนอยู่ด้วย หางเสือของเรือเคลื่อนไหวกระทบน้ำไปมาเหมือนส่วนท้ายของหงส์ เสียงคลื่นซัดเรือสอตคล้องกับการเคลื่อนไหวของเรือ เสียงลมพัดอู๋มาปะทะกับเรือซึ่งกางใบแล่นกินลมอย่างเต็มที่ และเสียงหางเสือโบกปิดไปมาเป็นจังหวะ ทำให้เกิดเป็นเสียงประสานราวกับเสียงเสียงดนตรีอันไพเราะดังก้องอยู่ในน่านน้ำอันเว้งว่างบริเวณนั้น

โวหารเปรียบเทียบที่ใช้บรรยายการแล่นของเรือเหมือนท่าพ้อนของหงส์ก็จัดว่าเป็นการเปรียบเทียบที่เหมาะสมมาก ในแง่ของภาพที่เห็นด้วยตา เรือซึ่งมีใบสีขาวมีลักษณะคล้ายตัวหงส์ซึ่งมีขนสีขาวปกคลุมได้ การกางใบเรือออกรับลมก็มีลักษณะคล้ายกับหงส์กางปีกได้ ในแง่ของการเคลื่อนไหว การเคลื่อนไหวของเรือซึ่งโคลงไปตามแรงบังคับของหางเสือ เปรียบได้กับท่าพ้อนของหงส์ซึ่งเยื้องกรายได้ด้วย การเคลื่อนไหวของเท้าหงส์เช่นกัน ในแง่ของเสียง หงส์พ้อนรำได้ด้วยเสียงดนตรีธรรมชาติ ท่าพ้อนรำของคนซึ่งเลียนแบบท่าพ้อนของหงส์ก็ต้องมีเสียงดนตรีและจังหวะประกอบ เมื่อเรือลำนี้ออกไปเปรียบเทียบกับให้แล่นไป งามสง่าและอ่อนช้อนเหมือนท่าเยื้องกรายของหงส์ กวีก็สอดใส่ดนตรีให้ด้วยคือเรือ "พ้อน" ไปด้วย สวยงามด้วยเสียงคลื่นที่ซัดเรือเป็นพองพอง เสียงอู๋ของลมที่พัดมาปะทะใบเรือและเสียงจังหวะอันเกิดจากการโบกปิดกระทบน้ำของหางเสือเรือ⁷

๒.๓ การเลียนเสียงธรรมชาติ การนำเอาเสียงธรรมชาติสอดใส่เข้าไปในบทหรือยกกรองถ้าทำได้อย่างเหมาะสม ก็จะทำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการได้มากยิ่งขึ้น ในโคลงกำสรวลตอนที่เรือแล่นผ่านน้ำไป กวีบรรยายไว้ว่า

ล่องภูกสุดหย่งงพัน	คณนา
รลอกพรายนพรายดู	แพรงน้ำ
เยียมมาเยี่ยสุดตา	แสนโยชน์
เรือแล่นผ้าผ้าผ้าย	ผ้าวใจ

เสียง พรายนพราย แพรง และ ผ้าผ้าผ้าย ที่กวีเลือกมาใช้ นั้น เป็นเสียงที่ทำให้เกิดจินตนาการว่าเรือแล่นตัดคลื่นไปจนพอง

คลื่นกระจายแล้วน้ำก็ซัดกลับมาตีกราบเรือ ส่วนเรือก็แล่นไปเหมือนคนเดินตุ้ม ๆ แต่ใจนั้นแห้งแล้ง (ผ้าผ้าผ่ายผ่าวใจ) เปรียบไปก็เหมือนกับกวีซึ่งเดินทางไปเรื่อย ๆ ส่วนใจนั้นเหี่ยวแห้งด้วยคิดถึงนางเสียงธรรมชาติ เช่นนี้ก็เหมือนกับจะทำให้ผู้อ่านมีจินตนาการเป็นภาพยนตร์เสียงนั่นเอง

๓.๕ *การเล่นคำ* คือการซ้ำคำ ซ้ำความ เล่นอักษร ซึ่งช่วยให้เกิดความไพเราะทั้งสิ้น โคลงกำสรวลแทบทุกบทจะมีการเล่นคำ และคำที่นำมาเล่นก็ล้วนแต่ให้ความทั้งสิ้น เช่น

<i>สาวขาวบ่าวแก้วเกลี้ยง</i>	จักมา
<i>สาวส่งงออย่ามาวนน</i>	สู้น้อง
<i>สาวขาวกรรแสงคลา</i>	สองสู้ กนหนา
<i>สาวบ่าวอยู่ในห้อง</i>	<i>รยก็คืนหาคืน</i>
<i>สาวรักอยู่ท้อญ</i>	อย่าไป
<i>ยชวจรจรจับแขนขึ้น</i>	เตือดดั้น
<i>สาวขากล่าวเอาใจ</i>	โถมสวาสดี
<i>สาวบ่าวรู้ใช้มลิ้น</i>	<i>สิ้นใจโถมใจ</i>

โคลง ๒ บทนี้เล่นคำว่า *สาว* กับ *สาว* บรรยายเหตุการณ์ระหว่างหนุ่มสาวในช่วงเวลาตอนหนึ่งอย่างมีความหมาย ในบาทที่ ๔ ของทั้งสองบทเล่นทั้งคำความและอักษร เช่น คำว่า *คืน* นั้นอาจจะหมายถึงได้ทั้ง *เวลากลางคืน* และกริยา *กลับคืน*

๓. *ความหมายอันไพเราะเก็นใจ* นอกจากการเลือกใช้เสียงและคำให้ไพเราะแล้ว ความงามอีกอย่างหนึ่งของร้อยกรองก็คือการใช้โวหารหรือชั้นเชิงในการแต่งให้มีรส โคลงกำสรวลนี้ได้รับยกย่องในเชิงการใช้โวหารมาก โวหารของโคลงกำสรวลแยกประเภทได้ดังนี้

๓.๑ *การอุปมาอุปไมย* อาจจะเป็นการเปรียบเทียบโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ได้ เพื่อให้เห็นและรู้สึกชัดเจนขึ้นยิ่งกว่าคำอธิบายตามธรรมดา ตัวอย่างโคลงบทหนึ่งจากโคลงกำสรวลมีว่า

"จากมามาแก่กล้า" บางชดาน
ชดานราบคือชดานคือ ดอกไม้"

ซึ่งมีความหมายว่า เมื่อมาถึงบางชดานกวีก็นึกถึงดอกไม้(นาง) เพราะ
ชดาน หรือกระดานหมายถึงความ เรียบเหมือนอย่างกวีเขียนเรียบร้อย
ของนาง ข้อความในบาทที่ ๒ นั้นบางฉบับก็เขียนว่า

"ชดานราบคือชดานคือ ดอกไม้"

ซึ่งทำให้ตีความไปได้อีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อมาถึงบางชดานกวีก็คิดว่า
ชดานหรือกระดานที่ราบ เรียบนั้นฉันใด ท้องอันราบเรียบและสะอาดอัน
งามเหมือนดอกไม้ของนางก็ราบ เรียบเหมือนฉันนั้น

๓.๒ *การใช้สัญลักษณ์* กวีนำเอาชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งมา
เรียกแทนสิ่งหนึ่ง เช่น โคลงกำสรวลบทหนึ่งมีว่า

"สลาตนนตราษหน้าแต่ง	พลยุท
ลีสเภาลเสื่อ	ต่างตอง
ตริงตราโขดงทรุด	ปลงซาก
สาวสมุทรให้ร้อง	รยกศรี"

ซึ่งเป็นตอนที่กวีบรรยายถึงเรือที่กำลังผจญกับคลื่นลมจนแทบจะล่ม ใน
ความรู้สึกของกวีนั้นเหมือนกับจะถูกเรียกตัวให้ลงน้ำไป กวีใช้คำว่า
สาวสมุทร ให้หมายถึงนางเมขลา เทพธิดาผู้รักษาสมุทร หรืออีกนัย
หนึ่งจะเรียกถึงความรุนแรงของสายน้ำนั่นเอง แทนที่จะบรรยายว่า
ถูกน้ำซัดจนแทบจะตกทะเล ก็ใช้ *สาวสมุทร* เป็นสัญลักษณ์แทน

โคลงกำสรวลทั้งเรื่องกล่าวได้ว่า มีการใช้สัญลักษณ์โดยตลอด
กวีใช้รูปธรรม คือทุกสิ่งทุกอย่างที่พบเห็นมาเป็นตัวแทนของนามธรรม
คือ ความรู้สึกเศร้าสะเทือนอารมณ์ที่ต้องจากนางที่รัก

๓.๓ *การกล่าวเกินจริง* หรือกล่าวอย่างผิดความจริง
ทั้งนี้เพื่อเปรียบเทียบหรือเน้นให้เห็นจริงตาม เช่นในโคลงกำสรวลนี้

เมื่อจะกล่าวว่ใจหายเมือจากนางมา ก็กล่าวว่

"จากนางซึ่งตนตก เมรุมาศ"

เพื่อแสดงว่ความใจหายของตนนั้นยิ่งใหญ่เพียงใด หรือตอนที่จจะกล่าวถึงความรู้สึกเจ็บปวดของตคนที่ต้องจากนางมาก็บรรยายว่

"จากนางเลือดตาตก เตมช่าน"

"เลือดต่าซึ่งฝนราย ร่ายาน"

"ขอมือบนนท้บอก โอยแม่"

"เสี่ยวซึ่งสาวไส้แก้ว ผ่าวเผา"

"ครางอยู่ฮือฮือตา เลือดไล่"

โวหารเหล่านี้ไม่ได้ตั้งใจแสดงความเป็นจริงในแง่ realistic แต่เป็นการแสดงความจริงแห่งความรู้สึกที่มีอยู่มากมาย ซึ่งกวีพยายามบรรยายให้ผู้อ่านเข้าใจ

๓.๔ การพรรณนาและการบรรยายที่แจ่มแจ้งชัดเจน คือ การบรรยายหรือพรรณนาที่ท้ให้ผู้อ่านมองภาพนั้นขึ้นมมาได้ หรือเรียกว่เห็นภาพพจน์นั่นเอง คำพรรณนาในโคลงกำสรวลมีหลายแบบดังนี้

๓.๔.๑ การพรรณนาที่ท้ให้เห็นภาพอย่างตรงไปตรงมา เช่น

ศาลาอเนกสร้าง	แสนเส้า โสดแฮ
ธรรมมาศจุงใจเมือง	สู่ฟ้า
พิหารช่อมฉล็กเจลา	ฉลุแผ่น ไล้นา
พระมาศเลื่อมเลื่อมหล้า	หล่อแสง

๓.๔.๒ การพรรณนาอย่างต้งตีความ เช่น ตอน
ชมโฉมที่ว่

โถมแม่จ๊กฝากฟ้า	เกรงอินทร หยอกนา
อินทรท่านเทอกโถมเอา	สู้ฟ้า
โถมแม่จ๊กฝากดิน	ดินท่าน แล้วแย้
ดินฤชัดเจ้าหล้า	สู้สี่สองสี่
โถมแม่ฝากน่านน้ำ	อรรณพ แลฤา
ยชวนาคเซยช้อก	ฟ้าไหม้
โถมแม่รำพึงจบ	จอมสวาสติ กูเอย
โถมแม่ใครสงวนได้	เท่าเจ้าสงวนเอง

ซึ่งหมายความว่า นางมีความงามมากถึงขนาดพระอินทร พระเจ้าแผ่นดิน พญานาคต่างก็อดใจไว้ไม่ได้ทั้งสิ้น นอกจากนี้ บทสุดท้ายของบทที่ ๒ ยังทำให้เห็นว่า นางมีทั้งความงามและความดีพร้อมจนกวีให้เกิดยลใจไว้อีกนาง

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ คือตัวอย่างที่แสดงให้เห็นแง่มุมของโคลงกำสรวลซึ่งนับว่าเป็นคุณค่าอันดับแรกของวรรณคดี นอกจากนี้โคลงกำสรวลจะมีคุณค่าในแง่ความงามแล้วยังมีคุณค่าอีก ๒ ประการคือ

๑. ให้ความรู้เรื่องวรรณคดีเก่าบางเรื่อง ในตอนที่กวีเปรียบเทียบความทุกข์ของตนที่ต้องจากนางมา กับความทุกข์ของตัวละครเอกในเรื่อง *รามเกียรติ์* *สมุทรโฆษ* และ *สุทรธนู* แต่ก็อ้างเรื่องราวเฉพาะตอนที่ตัวละครเอกต้องจากกันและได้พบกันอย่างไรเท่านั้น ผู้อ่านโคลงกำสรวลจึงควรจะรู้เรื่องวรรณคดีเหล่านั้นมาก่อน เพื่อให้ผู้อ่านโคลงกำสรวลได้เข้าใจซาบซึ้งยิ่งขึ้น

๒. ให้ความรู้ในด้านภาษา เพราะโคลงกำสรวลมีภาษาโบราณ ภาษาถิ่น ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต และภาษาเขมรปะปนอยู่มาก นับว่าเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจศึกษาเรื่องภาษาเป็นอันมาก

ตัวอย่าง ภาษาโบราณ เช่น

ให้ข้าง ^๑	แปลว่า	ร้องไห้
ชั่ง หรือ ชั่ง	แปลว่า	ทำให้เป็นอย่างนั้น อย่างนี้
เญา	แปลว่า	อย่า
แก่ล้	แปลว่า	ใกล้ เกือบ

แมน แปลว่า เทวดา

ไซรม แปลว่า ชโลม อาบ ทา

ศัพท์โบราณเหล่านี้จะนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับภาษาใน *ศิลาจารึก* *ลิลิตพระลอ* *มหาชาติคำหลวง* และวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ในยุคเดียวกัน เช่น *ทวาทศมาส* เป็นต้น

ตัวอย่าง ภาษาถิ่น^๑ เช่น

จ๋างาย หรือ ช้างาย มาจากภาษาถิ่นอีสานว่า ช้างาย
แปลว่า ช้ำ เป็นนิตย

เย็ย มาจากภาษาถิ่นเหนือว่า เย็ยะ
แปลว่า ทำ

ไจ้ไจ้ มาจากภาษาถิ่นอีสานว่า ไจ้ไจ้
แปลว่า เหนียง ๆ บ่อย ๆ

ตะด้าว มาจากภาษาถิ่นอีสานว่า ด้าว ๆ
แปลว่า เร้า ๆ

ตัวอย่าง ภาษาเขมร เช่น

ขนอน แปลว่า ด่าน ที่คอย คือดอยเก็บภาษี
เราใช้เป็นชื่อภาษี

ขदार แปลว่า กระดาน

สวาย แปลว่า มะม่วง

ฉนงง แปลว่า หม้อ

ส่วนภาษาบาลีและสันสกฤตนั้นมีปะปนอยู่เป็นพื้นจึงไม่ขอยกตัวอย่าง

ผู้แต่ง และ สมัยที่แต่ง

เนื่องจากโคลงกำสรวลมิได้ระบุชื่อผู้แต่งและสมัยที่แต่งไว้จึงมีผู้สันนิษฐานกันถึงเรื่องนี้หลายท่าน และเป็นไปหลายทาง ส่วนมากได้ถือเอาคำว่า *ศรี* และ *ศรีจุฬาลักษณ์* ที่ปรากฏอยู่ในเรื่องมาเป็นข้อสันนิษฐานว่า *ศรีปราชญ์* เป็นผู้แต่งเรื่องนี้เมื่อคราวถูกเนรเทศไปนครศรีธรรมราช และ *ศรีจุฬาลักษณ์* คงจะเป็นชื่อของนางในที่ศรีปราชญ์

มีเรื่องรักใคร่อยู่ด้วย แต่นักวรรณคดีบางท่านก็คัดค้านความเห็นดังกล่าวแล้วโดยเห็นว่าถ้าพิจารณาทางด้านภาษาแล้ว โคลงกำสรวลน่าจะแต่งขึ้นก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนับเป็นร้อยปีจึงจะได้นำความเห็นต่างๆ ดังกล่าวแล้วมาสรุปไว้ ณ ที่นี้เพื่อพิจารณาศึกษาต่อไป

พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษมณ์) ได้เขียนเรื่อง *ตำนานศรีปราชญ์* ไว้มีความว่า

ศรีปราชญ์เป็นบุตรของพระโหราธิบดีซึ่งเป็นนักปราชญ์อยู่ในราชสำนักของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อศรีปราชญ์มีอายุได้เพียง ๗-๘ ปีก็ได้รับถ่ายทอดวิชาจากบิดาจนมีความรู้เขียนอ่านและแต่งโคลงกลอนได้ อยู่มาวันหนึ่งพระโหราธิบดีได้รับสั่งจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชให้แต่งโคลงต่อจากที่ทรงแต่งค้างไว้ ๒ บาท คือ

อันใดย้าแก้มแม่	หมองหมาย
ยุงเหลือบหรือรินพราย	ลอบย้า

ศรีปราชญ์ได้แอบแต่งต่อไปว่า

ผิวชนแต่จะกราย	ยังอยาก
ใครจักอาจให้ช้ำ	ชอกเนื้อ เรียมสงวน

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพอพระราชหฤทัยมากจึงทรงรับศรีปราชญ์ไว้ในราชสำนัก ศรีปราชญ์ได้แสดงความสามารถในการแต่งโคลงจนเป็นที่เลื่องลือมาก มีโคลงโต้ตอบกับบุคคลชั้นต่าง ๆ ปรากฏอยู่ในประวัติของศรีปราชญ์หลายบท ตั้งแต่บทที่โต้ตอบกับเจ้าเชียงใหม่จนถึงนายประตู่ นอกจากโคลงเบ็ดเตล็ดแล้วงานที่จัดว่าเป็นงานชิ้นใหญ่ของศรีปราชญ์ก็คือ *อนิรุทธคำฉันท์*

ถึงแม้ว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจะทรงโปรดปรานศรีปราชญ์เพียงใดก็ตาม แต่เมื่อศรีปราชญ์ทำผิดก็ต้องถูกลงพระอาญา ศรีปราชญ์เป็นคนเจ้าชู้และฉีปากกล้า จึงได้เกิดเรื่องกับนางในชั้นคนหนึ่งทำนองของเรื่องเป็นเรื่องการดูหมิ่นกัน ในที่สุดศรีปราชญ์ก็ถูกเนร

เทศไปไปยังนครศรีธรรมราช ในตอนนีเองที่ศรีปราชญ์ได้แต่งโคลงขึ้น
 เรื่องหนึ่งซึ่งเรียกกันว่า *โคลงกำสรวล* บ้าง *กำสรวลศรีปราชญ์*
 บ้างหรือ *นิราศเมืองนครศรีธรรมราช* บ้าง เมื่อศรีปราชญ์ไปอยู่นคร
 ศรีธรรมราชนั้นก็ยังมีได้ทั้งนิสัยเจ้าชู้ กลับไปมีเรื่องในทำนองขู้สาวกับ
 ภรรยาของเจ้าพระยานครฯ ขึ้นอีก จึงถูกเจ้านครฯ ประหารชีวิตเสีย
 ก่อนถูกประหาร ศรีปราชญ์ได้แต่งโคลงสุดท้ายไว้ว่า

ชรณิภพนี้เฟ่ง	ทิพญาม หนึ่งรา
เราก็ลูกอาจารย์	หนึ่งบ้าง
เราผิดท่านประหาร	เราชอบ
เราบ่ผิดท่านมล้าง	ดาบนี้คืนสนอง

และการณ์ก็เป็นไปสมดังคำอธิษฐานของศรีปราชญ์คือ เมื่อสมเด็จพระ
 นารายณ์มหาราชทรงทราบที่เจ้านครฯ ได้ประหารศรีปราชญ์เสียแล้ว
 ก็โปรดฯ ให้ประหารเจ้านครฯ ให้ตายตกตามกันไป^{๑๐}

ตามตำนานศรีปราชญ์มิได้กล่าวว่า ศรีปราชญ์แต่งโคลงกำสรวล
 เพื่อใคร เพียงแต่บอกว่าแต่งเป็นทำนองนิราศเท่านั้น

หม่อมราชวงศ์สุนทรชาติ สวัสดิกุล ได้เขียนไว้ใน*วิจารณ์กำสรวล*
ศรีปราชญ์ ความว่า

งานของศรีปราชญ์เท่าที่กล่าวถึงกันมีอยู่ ๓ เรื่อง คือ *กำสรวล*
โคลงสั้น *อนิรุทธคำฉันท์* และ *โคลงเบ็ดเตล็ด* แต่เฉพาะ
 เรื่องหลังนี้ เมื่อสอบค้นดูใน *โคลงกวีโบราณ* ที่พระชาติรังวรบรมไว้
 ปรากฏว่าบางบทที่เคยคิดกันว่าเป็นของ ศรีปราชญ์ นั้น กลับเป็นของ
 ศรีธนนชัย ไป

หากนำเรื่องทั้งสามของศรีปราชญ์มาวินิจฉัยจะเห็นได้ว่า ไม่ใช่
 ส่วนหนึ่งของคนๆ เดียว *โคลงกำสรวล* น่าจะมีอายุมากกว่า *อนิรุทธคำ*
ฉันท์ ถึง ๓๐๐ ปี น่าจะเป็นโคลงในสมัยอยุธยาตอนต้น คือ สมัย
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทั้งถ้อยคำสำนวนก็เทียบได้กับ *ยวนพ่าย*
ลิลิตพระลอ และ *มหาชาติคำหลวง* อีกทั้งในหนังสือ*จินตามณี* ซึ่งว่า
 บิดาของศรีปราชญ์เป็นผู้แต่งนั้นก็ได้ยก *โคลงกำสรวล* ขึ้นเป็นตัวอย่าง

ของโคลงต้นบาทกฤษร แสดงว่า *โคลงกำสรวล* จะต้องมีมาก่อนสมัย สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เมื่อเทียบสำนวนระหว่าง *โคลงกำสรวล* กับ *จินดามณี* หรือ *สมุทรโฆษคำฉันท์* ตอนที่พระมหาราชครูแต่งกับ ตอนพระราชนิพนธ์สมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็จะเห็นได้ว่า โคลงต้นมีสำนวนเก่ากว่าถึง ๓๐๐ ปี ส่วนสำนวนใน *อนิรุทธคำฉันท์* นั้นอาจจะอยู่ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ ถ้าหากจะถือว่างานทั้ง ๒ ชิ้นนี้เป็นของศรีปราชญ์ก็น่าจะเป็นศรีปราชญ์คนละคนกัน กล่าวคือศรีปราชญ์อาจจะเป็นราชทินนามเช่นเดียวกับ ศรีสุนทรโวหาร ฯลฯ และเมื่อมาเทียบสำนวนโคลงประกอบประวัติศรีปราชญ์ของพระยาปรียัติธรรมธาดาแล้วก็ปรากฏว่า เป็นสำนวนใหม่เทียบกับสมัยอยุธยาตอนปลายหรือกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถ้าจะถือว่าศรีปราชญ์เป็นผู้แต่งโคลงเหล่านี้ก็ย่อมหมายความว่ามีความว่ามีศรีปราชญ์ถึง ๓ คน

นอกจากนี้หม่อมราชวงศ์สุนทรชาติยังคัดค้านความเห็นที่ว่า โคลงกำสรวลเป็นทำนองนิราศนครศรีธรรมราช เพราะเนื้อความในโคลงเท่าที่มีอยู่ ปรากฏว่าเดินทางไปไกลสุดแค่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาเท่านั้น โดยอ้างถึงเกาะสีชัง เกาะไข่ และเกาะครามซึ่งกล่าวถึงในโคลง ถ้าเดินทางไปในนครศรีธรรมราชจริง ก็น่าจะมีโคลงใดอ้างถึงฝั่งทะเลตะวันตกของอ่าวไทยบ้าง แต่ปรากฏว่าไม่มีเลย ข้อที่น่าสังเกตก็คือ ปรากฏหลักฐานใน *คำให้การชาวกรุงเก่า* ว่าศรีปราชญ์เป็นกวีเอกในราชสำนักราชสำนักไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ และเป็นที่ยอมรับมาก แต่ศรีปราชญ์ได้ลอบส่งเพลงยาวเข้าไปหานางในจึงถูกเนรเทศไปอยู่นครศรีธรรมราช และถูกประหารที่นั่นด้วยเหตุผลตรงกับในเรื่องตำนานศรีปราชญ์ ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง ศรีปราชญ์จะมีอยู่ ๔ คนคือ ศรีปราชญ์ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ศรีปราชญ์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ศรีปราชญ์ในสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ และศรีปราชญ์ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

ปัญหาสำคัญเกี่ยวกับประวัติของศรีปราชญ์ยังมีอีก ๒ ประการคือ ประการแรก ทางทมิฬและพม่าก็มีกวีเอกที่มีประวัติคล้ายกับศรีปราชญ์ทำนองเดียวกับประวัติที่คัดลอกกันมาแบบนิยายอื่น ๆ ประการที่สอง

ในพงศาวดารไม่ปรากฏว่ามีเจ้านครฯ คนใดถูกประหารเลย สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นข้อสังเกตชวนให้ศึกษาค้นคว้ากันต่อไปว่า ใครเป็นผู้แต่ง *โคลงกำสรวล* แน่^{1 1}

กระแสลินธุ ได้เขียนข้อวิจารณ์และสันนิษฐานเกี่ยวกับ *โคลงกำสรวล* ไว้ว่า

ศรีปราชญ์เป็นผู้แต่ง *โคลงกำสรวล* และศรีปราชญ์มีตัวจริงในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีชีวิตอยู่เรื่อยมาจนถึงแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา แต่ถูกประหารชีวิตที่นครศรีธรรมราชในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเสือ ส่วนที่ใน *คำให้การขุนหลวงหาวัด* กับ *คำให้การชาวกรุงเก่า* กล่าวว่าศรีปราชญ์อยู่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือที่น่าจะเป็นการลำดับรัชกาลผิด

กระแสลินธุ เชื่อว่า ศรีปราชญ์แต่ง *โคลงกำสรวล* ในสมัยสมเด็จพระเพทราชา และถูกเนรเทศในสมัยสมเด็จพระเพทราชาเพราะนางในที่ศรีปราชญ์ลอบส่งเพลงยาวให้ นั้น นอกจากจะเป็นพระสนมเอกของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้วยังเป็นพระชนิษฐาสมเด็จพระเพทราชาอีกด้วย ส่วนการเนรเทศนั้นก็เนรเทศโดยฝากไปกับพระยาสุรสงครามกับพระยาราชบังสัน ซึ่งยกทัพเรือไปปราบปรามพระยารามเดโช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ผู้ไม่ยอมอ่อนน้อมต่อสมเด็จพระเพทราชา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๕

จากนั้นกระแสลินธุ ได้อ้างข้อความในโคลงบทต่างๆ ขึ้นมาสนับสนุนความเห็นข้างต้นหลายประการ เช่น การบรรยายภาพบ้านเมืองตรงกับจดหมายเหตุของชาวต่างประเทศที่เข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การใช้แต่รบอกเวลาของกองทหารฝรั่งเสสปรากฏอยู่ในโคลงว่า "แต่รบทะเลบให้รู้ ชั่วยาม" การสถาปนาพระยศของพระบิดาท้าวศรีจุฬาลักษณ์เป็นเจ้าฟ้าหญิงในสมัยสมเด็จพระเพทราชาซึ่งเป็นผลทำให้ท้าวศรีจุฬาลักษณ์มียศสูงขึ้นจึงปรากฏความในโคลงว่า "ยาศรีจุฬาลักษณ์ ยศยิ่ง พันแม่" และตอนที่ยืนยันว่าศรีปราชญ์ถูกส่งตัวไปพร้อมกับกองเรือนั้นก็ปรากฏในโคลงว่า "สลาตนนตราหน้าแต่ง นลยุทธ" และ "โอยอกครวญเศร้าถ้าเรือมุล มากแฮ" เป็นต้น

เมื่อพิจารณาจากเส้นการเดินทาง ตรวจสอบตามแผนที่ปัจจุบัน ปรากฏว่าบางตำบลเปลี่ยนชื่อไป และบางตำบลก็หายไปเพราะเวลา ได้ผ่านพ้นมานานแล้วแต่ มีข้อที่น่าสงสัยก็คือเมื่อศรีปราชญ์เดินทางมาถึงฉมิงราย(สมอราย)แล้ว แทนที่จะผ่านแม่น้ำที่ขุดลัดบางหลวง(ตรงหน้าท่าราชวรดิษฐ์) กลับแล่นเรือเข้าคลองบางกอกน้อยไปบางระมาด ออกทางคลองบางหลวง ทั้งที่คลองลัดนั้นขุดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๖๕ ในสมัยสมเด็จพระศรีราชาธิราชแล้ว อย่างไรก็ตามอาจจะเป็นเพราะ คลองลัดครั้งนั้นยังแคบอยู่ เพิ่งจะมาแต่งให้กว้างในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน ศรีปราชญ์จึงมิได้เดินทางโดยทางลัดนั้น นอกจากนั้นตำบลที่ระบุงถึงในโคลง เช่น ลำโรง บางพูด ก็ตั้งอยู่ในตอนที่เป็นแม่น้ำที่ขุดขึ้นใหม่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เมื่อพ.ศ. ๒๑๕๑ ส่วนบางบำหรุ ก็ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาที่เกิดจากการขุดลัดอ้อมหน้าเมืองนนทบุรีลงมาออกตลาดแก้วในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงไม่มีทางที่โคลงกำสรวลจะเกิดขึ้นก่อนหน้านั้นได้¹²

นอกจากหลักฐานทางเนื้อหาของโคลง และทางประวัติศาสตร์แล้วยังมีหลักฐานทางโบราณคดีอีกคือ ที่นครศรีธรรมราชยังมี "สระสว่างตาบ" ซึ่งเล่ากันมาว่า เมื่อเพชรฆาตฆ่าศรีปราชญ์แล้วก็ได้นำดาบไปล้าง ณ ที่นั้น แต่ปัจจุบันนี้เทศบาลได้ถมสระนี้ไปเสียแล้ว¹³

นายพนิต อนุโพธิ์ ได้วิจารณ์ข้อคิดเห็นของกระแสลัทธิตั้งกล่าวข้างต้นไว้ว่า การเรียงลำดับโคลงบางบทที่กระแสลัทธิพิจารณานำมาเรียงต่อกันเองเพราะต้นฉบับขาดนั้น น่าจะเรียงตามลำดับอื่นได้อีก เพื่อให้ความและสัมผัสสลับกันมากกว่านี้ และให้ความเห็นเรื่องศัพท์บางคำที่คิดว่าน่าจะแปลเป็นอย่างอื่น ส่วนในเรื่องเกี่ยวกับผู้แต่งและสมัยที่แต่งนั้น ศรีปราชญ์คงเป็นผู้แต่งโคลงกำสรวลจริง แต่ศรีปราชญ์น่าจะถูกเนรเทศไปในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และถูกประหารในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั่นเอง¹⁴ นอกจากนี้นายพนิต อนุโพธิ์ ยังมีเหตุผลอื่น ๆ มาสนับสนุนความเห็นที่ว่า ศรีปราชญ์สิ้นชีวิตในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอีกดังนี้¹⁵

๑. สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นสมัยที่วรรณคดีเฟื่องฟูมากที่สุดและมีกวีคนสำคัญเกิดขึ้นมากที่สุด ส่วนสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ

นั้นมีระยะเวลาเพียง ๕ ปี และมีแต่การกบฏช่วงชิงอำนาจไม่น่าจะมีกวีเอก
ในราชสำนักตามที่ปรากฏใน *คำให้การชาวกรุงเก่า* และ *คำให้การ
ขุนหลวงหาวัด* ได้ เข้าใจว่าคำให้การทั้งสองฉบับคงคลาดเคลื่อนใน
เรื่องเวลา

๒. ความคลาดเคลื่อนของคำให้การทั้งสองฉบับมีอยู่อีก ๒ ประ
การคือ *คำพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา* ซึ่งเป็นคำพยากรณ์ของสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราชนั้นกล่าวผิดว่าเป็นคำพยากรณ์ของสมเด็จพระเจ้าเสือ
และคำสร้อยพระนาม *สมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี* นั้นก็เป็นของสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช ไม่ใช่ของสมเด็จพระเจ้าเสือ เหตุการณ์และ
เวลาในการคำให้การทั้งสองจึงคลาดเคลื่อน

๓. ในพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ว่า สมเด็จพระนารายณ์มหา
ราชโปรดฯ ให้พระยารามเดโชไปเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช
เพราะเจ้านครฯ คนก่อนได้ถูกประหารตามศรีปราชญ์ไปแล้ว

๔. เจ้าพระยาโกษาธิบดี(เหล็ก)ได้ถึงแก่อนิจกรรมลงในพ.ศ.
๒๒๒๖ เป็นเหตุให้ข้าราชการแตกพรรคแตกพวกกัน พระยารามเดโช
คงจะมีหัวรุนแรงและขัดแย้งกับเจ้าพระยาวิไชยเณทร์ ประกอบทั้งตำแหน่ง
เจ้านครฯ ว่างลง สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงโปรดฯ ให้
แยกพระยารามเดโชไปอยู่ให้ไกลเสียเพื่อป้องกันความยุ่งยาก

๕. หากเหตุการณ์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นไปดัง
ข้อ ๓. และ ๔. ศรีปราชญ์ก็คงจะถูกเจ้านครฯ ประหารชีวิตอย่างช้า
ก็ใกล้ ๆ พ.ศ. ๒๒๒๖

๖. เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสวยราชย์ใน พ.ศ. ๒๑๙๙
นั้นศรีปราชญ์เกิดแล้ว คงจะเข้ารับราชการราว พ.ศ. ๒๒๐๕ เมื่อ
อายุราว ๙ หรือ ๑๒ ขวบ และคงจะถูกประหารราวต้น ๆ ปี ๒๒๒๖
เมื่ออายุราว ๓๐-๓๕

๗. สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงตั้งเชียงใหม่ได้ใน พ.ศ.
๒๒๐๕ และได้โปรดฯ ให้เจ้าเชียงใหม่ลงมาอยู่ในราชสำนักด้วย ซึ่ง
คงจะเป็นภายหลังจากที่ได้ทรงตั้งศรีปราชญ์แล้ว เจ้าเชียงใหม่จึงได้
ตั้งคำถามกับศรีปราชญ์ว่า "ศรีเอ๋ยพระเจ้าฮือ ปางใด"

๘. ประวัตติศรีปราชญ์ดังกล่าวเขียนขึ้นตามที่เชื่อกันว่าศรีปราชญ์

มีตัวจริงอยู่ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หากจะมีหลักฐานใดมาสนับสนุนให้เป็นไปในทางอื่นก็ยอมทำได้

พ. ๘ ประมวลกฎหมายตราได้ให้ความเห็นเรื่องโคลงกำสรวลนี้ไว้ว่า ศรีปราชญ์มิได้เป็นผู้แต่งโคลงนี้ โดยมีเหตุผลที่สรุปได้ดังนี้

๑. ในหนังสือจินตตามณีมีความตอนหนึ่งว่า

"ฉะฉานจะเอากลอนห้าใส่ ให้เอาด้วยกันทั้งสี่บท อย่าได้ลด โคลงต้นคือ อุปาทวาทศ คำสรวลสมุทร สมุโฆษ พระนันทกษัตริย์สังวาศ ศรีอุมาธิการน พระยศราชาพิลาป อย่าได้เอา คำบุราณนั้นมาใส่ ฉะฉานจะเอียงให้ดูเอียงแต่กลบท..."

คำสรวลสมุทร ที่ปรากฏในจินตตามณีคือ โคลงกำสรวล นั้นเอง แสดงว่า แม้แต่ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ถือกันว่า โคลงกำสรวลเป็นโคลงโบราณอยู่แล้ว

๒. ข้อความในโคลงที่ว่า "แต่ตรตระหลบให้รู้ ชั่ววยาม" นั้น หากจะหมายถึงการใช้แต่รบอกเวลาของกองทหารฝรั่ง ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นกองทหารฝรั่งเศษในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้นกองทหารฝรั่งเศษไม่มีอยู่ในอยุธยาเลยมีอยู่แต่ที่บางกอก มะริดและลพบุรี อีกประการหนึ่งฝรั่งที่เข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยา ก่อนฝรั่งเศษก็คือโปรตุเกส ซึ่งเข้ามาก่อนสมัยพระนารายณ์มหาราชถึงร้อยกว่าปี แม้แต่ในขบวนการซึ่งสันนิษฐานว่า แต่งในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ^{๑๕} ก็มีความเกี่ยวกับแต่ที่ว่า "แต่ตรตระหลบท้องหล้า ส่งเสียง"

๓. เนื้อความในโคลงไม่กล่าวถึงเหตุแห่งความเดือดร้อนที่ต้องเนรเทศจากอยุธยาไปเลย ไม่มีทั้งการบ่นว่านางอันเป็นต้นเหตุหรือกษัตริย์ผู้มีพระราชโองการพาราผู้แต่งจากคูร์ก ทั้งลักษณะการแต่งก็เป็นโคลงกล มีความคิดลึกซึ้งมากกว่าจะเป็นงานของ "ปฎิภาณกวี" เยี่ยงศรีปราชญ์ โคลงกำสรวลจึงน่าจะเป็นเพียงนิราศธรรมดาของผู้ที่จะต้องจากคนรักไปเท่านั้น

๔. การใช้คำในโคลงกำสรวลมีราชาศัพท์อยู่หลายแห่ง เช่น

ถวายพระ เป็นต้น เมื่อพิจารณาความแล้วปรากฏว่าราชาศัพท์เหล่านี้ใช้กับตัวผู้แต่นั้นเอง แสดงว่าผู้แต่นั้นจะเป็นกษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง อีกทั้งกระบวนเรือที่บรรยายไว้ในโคลงนั้น ก็มีลักษณะเป็นขบวนพยุหยาตราทางเรือ หรือขบวนเสด็จประพาสสมุทร ส่วน *ศรีจุฬาลักษณ์* ก็น่าจะเป็นชายาหรือสนมของกษัตริย์พระองค์นี้

๕. กษัตริย์ผู้ทรงพระราชนิพนธ์โคลงกำสรวลน่าจะได้แก่ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ และทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในช่วง ๑๐ ปีระหว่าง พ.ศ. ๒๐๒๕-๒๐๓๐ โดยมีเหตุผลสนับสนุนดังนี้คือ

เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปประทับอยู่ที่พิษณุโลกนั้นโปรดฯ ให้พระราชโอรสคือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เสวยราชสมบัติอยู่ที่อยุธยาในฐานะเมืองลูกหลวง ขณะที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถประทับอยู่ทางเมืองเหนือ นั้น คงจะไปได้เจ้านายในราชวงศ์สุโขทัยเป็นมเหสีและมีพระราชโอรสอีกองค์หนึ่งคือ สมเด็จพระรามธิบดีที่ ๒ ส่วนสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ซึ่งครองราชย์อยู่ทางกรุงศรีอยุธยา นั้นก็น่าจะได้เจ้านายทางราชวงศ์สุโขทัยมาเป็นพระสนม เพื่อเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีเช่นเดียวกัน และพระสนมคนนั้นคือ *ศรีจุฬาลักษณ์* ใน *โคลงกำสรวล* คำที่ใช้ในโคลงกำสรวลก็ระบุว่านางมีเชื้อสายกษัตริย์เช่น "อันน้องมาโนชเชื้อ นางกษัตริย์พี่เอย" ในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ ระบุว่า

"ศักราช ๘๕๐ วอกศก สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าเสด็จไปเอาเมืองทวาย และเมื่อจะเสียเมืองทวายนั้นเกิดอุบาทว์เป็นหลายประการ โดดกลูกตัวหนึ่งเป็นแปดเท้า ไก่ฟักไข่ออกตัวหนึ่งเป็นสี่เท้า ไก่ฟักไข่ออกตัวหนึ่งเป็นหกตัว อึ่งข้าวสร้างอกเป็นใบ อึ่งในปีกเดียวนั้นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จณภูพาน ณ เมืองพิษณุโลก"

ศักราช ๘๕๐ คือ พ.ศ. ๒๐๓๑ อันเป็นที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เสด็จไปตีตะนาวศรีนั้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็เสด็จสวรรคตพอดี หากจะเชื่อว่า *โคลงกำสรวล* แต่งในปีนั้น ก็สมกับความใน

บทที่ว่า "ยาศรีจุฬาลักษณ์ ยศยิ่งคุณแม่" ซึ่งหมายความว่า แต่ก่อนนางเป็นศรีจุฬาลักษณ์ในพระราชาลูกหลวง บัดนี้นางได้เป็นศรีจุฬาลักษณ์ในพระราชามือเมืองหลวงแล้ว ยศจึงสูงขึ้นกว่าแต่ก่อน ส่วนบทที่แสดงว่าเสด็จพยุหยาตราไปทางเรื่อนั้นมีปรากฏอยู่บทเดียวคือบทที่ว่า

โอยออกตรวจเคระ้าถ้า เรือมูล มากแธ
ลุ่มรางรางศรี โศกสร้อย

นอกจากนี้ยังมีความอยู่ตอนหนึ่งว่า

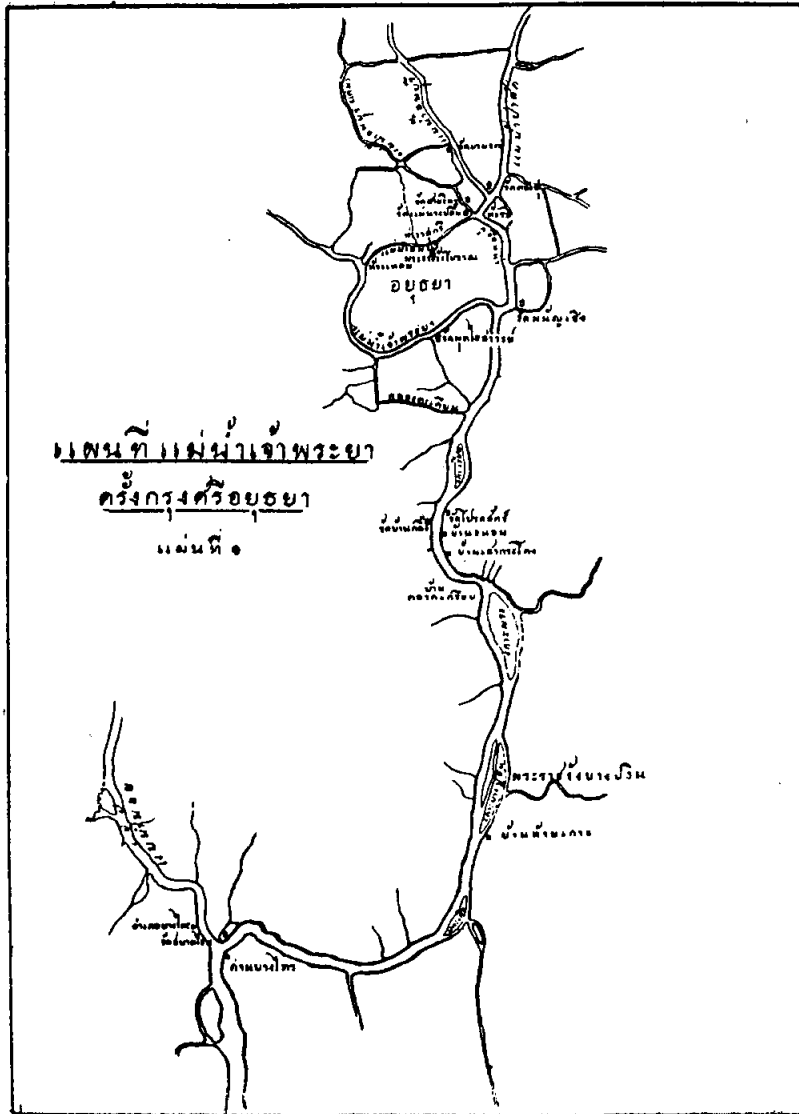
ถากล่าวคำหลวงอ้า อ่อนแกลิ่งเกลาดันท์

ถ้า คำหลวง นั้นหมายถึง มหาชาติคำหลวง ซึ่งปรากฏตามพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่าแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕ แล้วโคลงกำสรวลก็คงจะไม่แต่งก่อน พ.ศ. ๒๐๒๕ และสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เสด็จสวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๕ โคลงกำสรวลจึงไม่น่าจะแต่งหลัง พ.ศ. ๒๐๓๕¹⁷

มานิต วัลลิโกดม ได้สันนิษฐานสมัยที่โคลงกำสรวลควรเกิดขึ้นโดยอาศัยทิศทางการเดินของเรือในโคลงกำสรวลที่ชื่อว่า ชกิ่งทอง ประกอบกับภูมิศาสตร์ในสมัยอยุธยา ดังนี้

เรือใบชกิ่งทอง เริ่มออกเดินทางจากตำบลบางกระจะซึ่งอยู่ข้างใต้วัดพนัญเชิง แล่นล่องมาตามลำน้ำเจ้าพระยา ซึ่งทางฝั่งซ้ายมีวัดชุมพลนิกายารามกับพระราชวังบางปะอินเป็นสำคัญ ตำบลที่ตั้งวัดและพระราชวังนี้เป็นชาติภูมิของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เมื่อพระองค์ได้เป็นกษัตริย์ปกครองกรุงศรีอยุธยา จึงสร้างวัดและวังขึ้น หากโคลงกำสรวลแต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ก็น่าแปลกที่กวีไม่กล่าวถึงสถานที่ทั้งสองแห่งเลย

เมื่อเรือแล่นมาถึงลำโพงปรากฏว่าเรือได้แล่นไปตามลำน้ำเดิมที่อ้อมคดมากจึงมีโอกาสได้ผ่านตำบลรัตนภูมิเสียก่อน แล้วจึงจะออกมาทางปากเกร็ดได้ สมเด็จพระเจ้าท้ายสระได้โปรดให้ชุดคลองลัดขึ้น

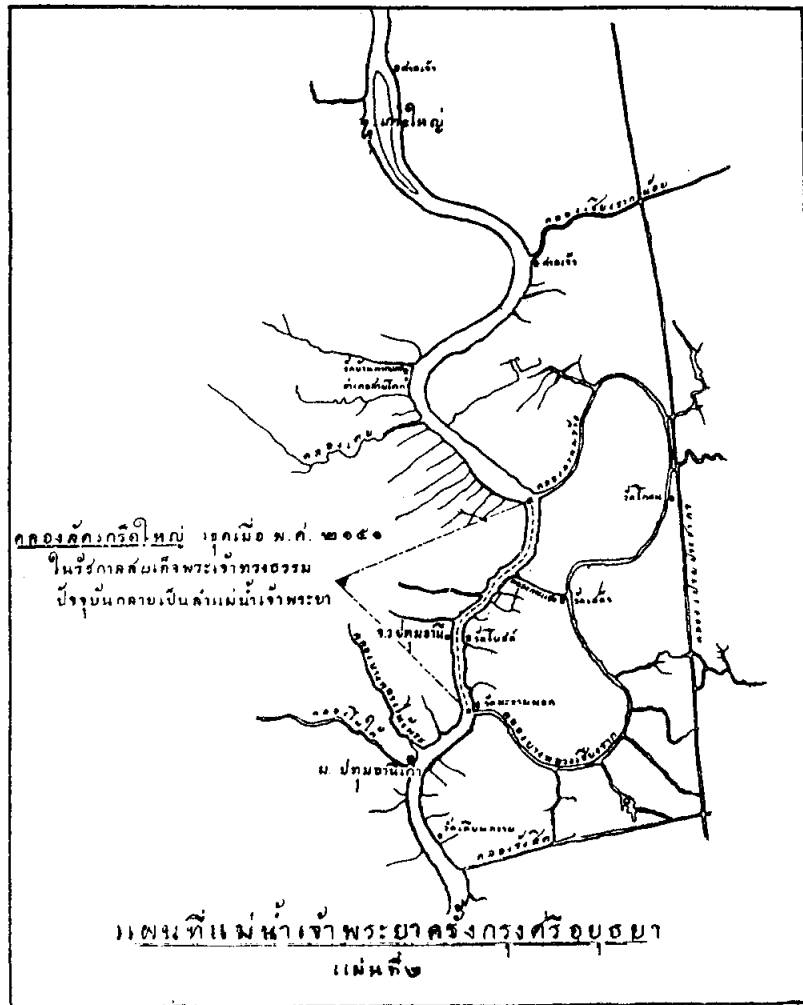
ภาพที่ ๑๗
แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา แผ่นที่ ๑

ที่ตรงหน้าวัดสนาม ล้ำโรง มาบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาที่ปากเกร็ด คลองนี้เรียกว่าคลองลาดเกร็ดน้อย ปัจจุบันกลายเป็นลำแม่น้ำใหญ่ ส่วนลำน้ำเดิมที่อ้อมไปทางรัตนภูมินั้นต้นเขินเป็นลำดับมา เป็นเครื่องยืนยันว่าโคลงกำสรวลจะต้องแต่งขึ้นก่อน พ.ศ. ๒๒๖๕ อันเป็นที่ขุดคลองลาดตั้งกล่าว

จากปากเกร็ดเรือได้ล่องลงมาตามแม่น้ำจนถึงตลาดขวัญ ที่จุดนี้แม่น้ำอ้อมโค้งไปทางทิศตะวันตก แล้วจึงโค้งกลับมาทางตะวันออก ผ่านปากคลองบางบำหรุตั้งที่ปรากฏในเส้นทางเดินเรือขึงทอง เมื่อมาถึงบริเวณวัด เขมาภิตารามในปัจจุบันจึงได้วกกลางใต้ ความจริงระหว่างตลาดขวัญมาถึงหน้าวัด เขมาฯ ได้มีการขุดคลองลาดแล้ว เมื่อราว พ.ศ. ๒๑๗๘ ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ปัจจุบันคลองลาดนี้ได้กลายเป็นลำแม่น้ำใหญ่ไปแล้ว และในสมัยสมเด็จพระเจ้ามหาจักรพรรดิ ราว พ.ศ. ๒๐๘๑ ก็ได้มีการขุดคลองลาดจากหน้าวัดชลดตรงมายังวัดชีเหล็ก อ่าเกอตลิ่งขึ้น ในคลองบางกอกน้อยด้วยอีกคลองหนึ่งเป็นที่น่าสงสัยว่าหากโคลงกำสรวลแต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทำไมเรือไม่แล่นผ่านคลองลาดทั้งสอง กลับต้องแล่นไปตามลำแม่น้ำเดิมซึ่งอ้อมโค้งผ่านไปยังตำบลบางหรุเสียก่อน แล้วจึงจะออกมาทางปากคลองบางกรวยได้ แต่ถ้าหากเป็นเพราะคลองลาดทั้งสองยังแคบตันอยู่ในสมัยนั้นก็ เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

จากทุ่งบางเขน ที่ข้างใต้วัด เขมาภิตารามเรือใบขึงทองได้แล่นไปตามลำน้ำเจ้าพระยา ผ่านจุดที่มี สะพานพระราม ๖ ในปัจจุบันมาถึงหน้ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เลี้ยวอ้อมไปทางคลองบางกอกน้อยออกมาทางคลองบางกอกใหญ่ ตรงนี้มีลักษณะเป็นคลองอ้อมมาก ในรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๕ จิง โปรตฯ ให้ขุดคลองลาดตรงปากคลองบางกอกน้อย มาบรรจบกับคลองบางกอกใหญ่ที่หน้าวัดอรุณฯ ปัจจุบันคลองที่ขุดลาดขึ้นนี้กว้างใหญ่กลายเป็นลำแม่น้ำเช่นเดียวกับคลองลาดอื่นๆ หากโคลงกำสรวลแต่งหลังสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ ก็น่าจะแล่นผ่านคลองลาดตั้งกล่าวมากกว่าที่จะแล่นอ้อมไปตามลำน้ำเดิมซึ่งเปลืองเวลามากกว่ากันถึง ๒-๓ เท่าตัว

ด้วยเหตุผลทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวมาแล้วทำให้พอจะสันนิษฐาน

ภาพที่ ๑๘
แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา แผ่นที่ ๒

ได้ว่าโคลงกำสรวลน่าจะแต่งขึ้น ก่อนสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช (พ.ศ. ๒๐๗๗-๒๐๙๘) แต่จะก่อนเท่าใดเป็นอีกปัญหาหนึ่ง¹⁸

สรุปข้อสันนิษฐานเรื่องผู้แต่งและสมัยที่แต่งโคลงกำสรวลพอจะประมวลความคิดเห็นได้เป็น ๕ ทาง ดังนี้

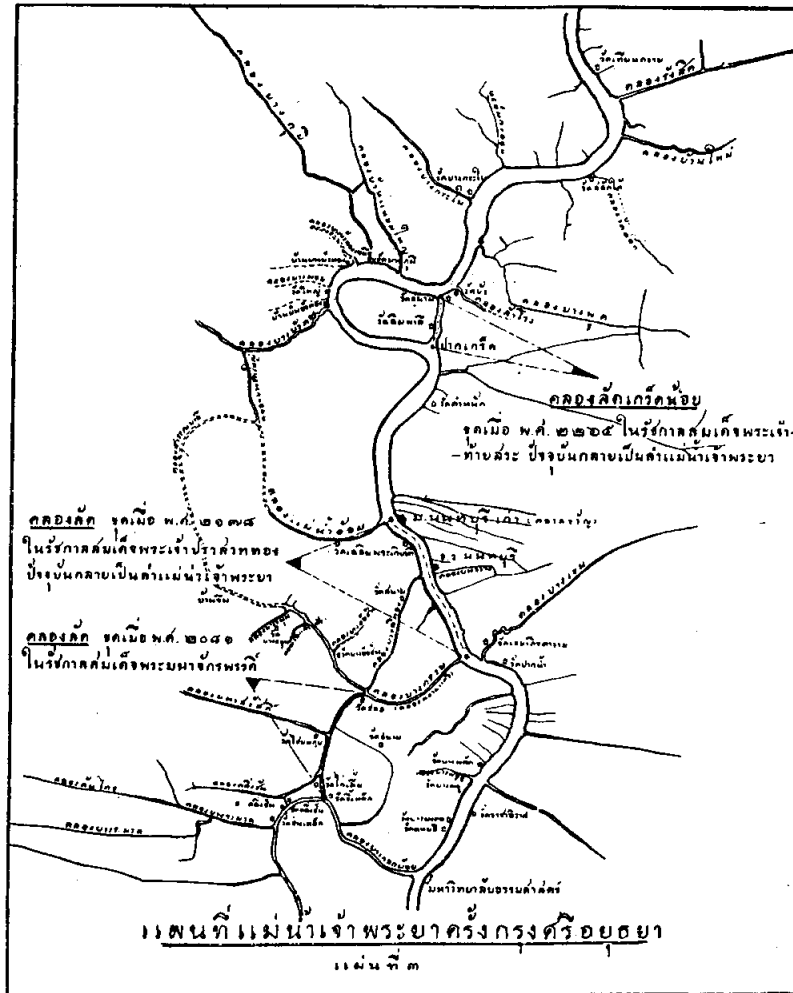
๑) ศรีปราชญ์ เป็นผู้แต่งโคลงกำสรวล และแต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑)

๒) กวีผู้มีราชทินนามว่าศรีปราชญ์ เป็นผู้แต่งโคลงกำสรวลและแต่งในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑)

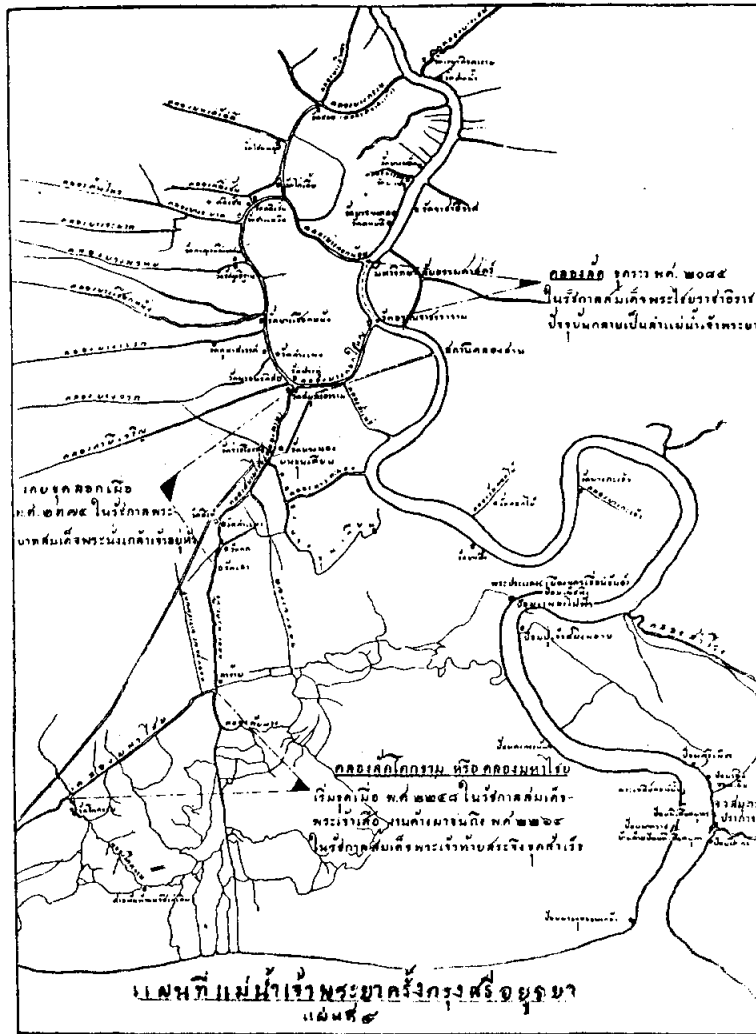
๓) ศรีปราชญ์ เป็นผู้แต่งโคลงกำสรวล และแต่งในสมัยสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. ๒๒๓๕)

๔) สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ทรงพระนิพนธ์โคลงกำสรวลในระหว่างพ.ศ. ๒๐๒๕-๒๐๓๕ และ อาจจะเป็น พ.ศ. ๒๐๓๑ อันเป็นปีที่เสด็จไปตีตะนาวศรี และเป็นปีที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคต

๕) ไม่ทราบว่าเป็นผู้แต่งโคลงกำสรวล แต่ควรจะต้องก่อนสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช พ.ศ. (๒๐๗๗-๒๐๙๘)

แผนที่ ๓
แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา แผนที่ ๓

ภาพที่ ๒๐
แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา แผ่นที่ ๕

สมุทรโฆษคำฉันท์

สมุทรโฆษคำฉันท์ เป็นวรรณคดีสำคัญยิ่งเรื่องหนึ่งนับถือกันในกลุ่มกวีว่าเป็นแบบฉบับของคำฉันท์ *วรรณคดีสโมสร* ได้ยกย่องให้เรื่องนี้เป็นยอดของ "กลอนฉันท์" คนราวสมัยรัชกาลที่ ๕ ขึ้นไปรู้เรื่องนี้เป็นส่วนมาก ชายหนุ่มถ้าจะเปรียบความรักของเขาให้หญิงคนรักฟังก็มักจะยกเรื่องพระสมุทรโฆษขึ้นมาอ้าง และจากเรื่องสมุทรโฆษนี้ทำให้มีภาษาเกิด มีคำที่มีความหมายใหม่ขึ้นอีกคำหนึ่งคือคำว่า "อ้อมสม" ทั้งนี้ยารักระหว่างพระสมุทรโฆษกับนางพินทุมตินั้นก็พิสดารมหัศจรรย์ คำเรื่องก็มีช่องเหมาะที่จะใช้บทพรรณนาได้หลายรส กวีจึงมีโอกาสแสดงฝีมือในการแต่งได้เต็มที่

ลักษณะคำประพันธ์

สมุทรโฆษคำฉันท์ ประกอบไปด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท์รวมทั้งสิ้น ๘ ชนิด โดยระบุจำนวนอักษรใน ๑ บาทไว้ในตอนต้น เช่น ๑๑, ๑๔, ๑๖ ฯลฯ ตีารากลอนในสมัยหลัง^๑ นอกจากจะระบุจำนวนอักษรใน ๑ บาท แล้วยังระบุครุหลุ และบอกชื่อฉันท์แต่ละชนิดไว้ด้วย เมื่อพิจารณาดูคำฉันท์ใน*สมุทรโฆษ*ตอนที่แต่งในสมัยอยุธยา เทียบกับลักษณะของฉันท์ในตำราจะเห็นว่าผิดเพี้ยนกันไปบ้างในเรื่องครุหลุแต่ก็อนุมานว่าเป็นฉันท์ชนิดเดียวกัน

ในครั้งแรกของ*สมุทรโฆษคำฉันท์*ปรากฏว่ามีฉันท์อยู่ ๕ ชนิด ซึ่งมีแผนผังการแต่ง และชื่อฉันท์ เมื่อเปรียบกับลักษณะฉันท์ในตำราในสมัยหลัง ดังนี้

๑. ฉันท์ ๑๑ อินทรวีเชียรฉันท์

/ / - / /

มณเฑียรคือแวนทอง

ดูสงตรระดวดโถม

- - / - / /^{๒๐}

ทรมีปรีศวีโถม

คือจะเกิดทิพากร

๒. ฉันท์ ๑๕ วสันตติลกฉันท์

/ / - / - - - /	- - / - / /
ควคือมคือองกลกุกัณ-	ทอังกงและแกลิ่งเกลา
พระเนตรพรายพิมลเพรา	และพพริงยั้งตายอง

๓. ฉันท์ ๑๖ หรือ ภาพย์ฉบัง

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐
๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐	
ตาสมรคือศรยั้งยรร	ทรวงสองโทยหรรษ์
และกามกวนกลางใจ	

๔. ฉันท์ ๑๙ สัทกุลลวิกกิตฉันท์

/ / / - - / - / - -	
/ / - / /	- /
อ้าอ้าอรยพินทรพาลพนิดา	
พิศพิกตรเพียงพา-	ลฉันท์

๕. ฉันท์ ๒๘ หรือ ภาพย์สุรางคนางค์

๐ ๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐
๐ ๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐
๐ ๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐
๐ ๐ ๐ ๐	
จะเล่นแถลงปาง	เมื่อพระพบนาง
แลพระตระกอง	ถกลเมือเมือง
กัตินมาครอง	บุรีทังสอง
สรนุกเสวยรมย์	

ในครึ่งหลังของ *สมุทรโฆษคำฉันท์* นอกจากจะมีฉันททั้ง ๕ ชนิดดังกล่าวแล้ว ยังมีเพิ่มขึ้นอีก ๓ ชนิดคือ

๑. ฉันท ๑๒ โศลกฉันท

 - - / - - / - - / - - /
 กษณันพิทยา- ธรหนึ่งทรง
 จิตรพาลขำรง ฤทธิเรื่องมหิมา

๒. ฉันท ๑๕ มาลีฉันท

 - - - - - / / / - / / - / /
 ขณะอัครเวลา อันชการา กิปรากฏ

๓. ฉันท ๒๑ สัทธราฉันท

 / / / / - / / - - - - - /
 / - / / - / /
 กรแก้วตระกององค์ภูวไนย กรนฤบดีไท
 ตระกองอรอินไพ- รุเพ็ญพาล

ท้ายสุด *สมุทรโฆษคำฉันท์* จบลงด้วยโคลงท้ายเรื่อง ๔ บท เป็น *โคลงสี่สุภาพ* บอกเวลาที่แต่งและคำอธิบายของผู้แต่ง

เนื้อหา

สมุทรโฆษคำฉันท์ เริ่มต้นขึ้นด้วยคำนำมีสการพระพุทธรเจ้า พระศิวะ พระพรหม และพระรามายิตี ซึ่งหมายถึงกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงพระราชปราชญ์ว่าเหตุที่ให้แต่งเรื่องนี้ขึ้นก็เพื่อให้เล่นหนัง ให้เป็นเครื่องบันเทิงแก่ประชาชน จากนั้นจึงเล่าเรื่อง *สมุทรโฆษ* โดยสังเขปแล้วไหว้ครูเล่นหนัง ตามด้วยการพรรณนาเมืองรมบุรี

กล่าวถึงพระเจ้าสีหนุวงศ์และพระนางกนกวดีตลอดจนราชธิดาพินทุมดี จากนั้นเป็นการพรรณนาเมืองพรหมนคร กล่าวถึงพระเจ้าพินทุทัตและพระนางเทพธิดาพระมเหสี ตลอดจนพระโอรสสมุทรโฆษและพระชายาสุรสุดา

ตอนต่อไปกล่าวถึงเรื่องเบิกโรงเล่นหนัง สังเขปเรื่องสมุทรโฆษ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ ตอน แล้วจึงบรรยายวิธีการเล่นเบิกโรงแต่ละเรื่องอย่างละเอียด เริ่มด้วยการเล่นหัวล้านชนกัน เล่นลาวกับไทยพินดาบ เล่นชวาทงทอก เล่นชนแรด เล่นแข่งวัวเกวียน เล่นจระเข้กัดกัน และจบลงด้วยการเล่นแข่งเรือพระที่นั่งเสี้ยงภายในเดือน ๑๑

เนื้อเรื่องตอนที่ ๑ นายพรานได้เข้ามาทูลข่าวพระสมุทรโฆษว่ามีช้างมาชุมนุมกันอยู่ในป่ามากมาย พระสมุทรโฆษจึงทูลลาพระบิดาพระมารดาและลาพระมเหสีสุรสุดาออกไปคล้องช้าง แล้วได้เสด็จไปประทับแรมไพรอยู่ใต้ร่มโพธิ์ต้นหนึ่ง ก่อนบรรทมได้ทรงบูชาเทพารักษ์ประจำต้นโพธิ์นั้นเสียก่อน พระโพธิ์เทพารักษ์มีความเอ็นดูที่พระสมุทรโฆษต้องจากวังมาอ้างว้างอยู่กลางไพร ชาตนางผู้เคยปรนนิบัติ จึงระลึกขึ้นว่าในเมืองรมยบุรีนี้ยังมีราชธิดาโอรฆามอยู่องค์หนึ่งคือนางพินทุมดี เป็นนางที่มีความงามคู่กับพระสมุทรโฆษ พระโพธิ์เทพารักษ์จึงอุ้มพระสมุทรโฆษไปสมนางนั้น เมื่อทั้งสองบรรทมหลับไหลไปแล้ว พระโพธิ์เทพารักษ์ก็อุ้มพระสมุทรโฆษกลับคืนไปสู่ที่เดิม ครั้นทั้งสองตื่นขึ้นมาก็คร่ำครวญหาซึ่งกันและกัน พี่เลี้ยงของนางพินทุมดีชื่อรัตนชารีพยายามช่วยเหลือนางด้วยการวาดรูปเทพยดา กิณนร นาค คนธรรพ์ และราชาทั้งหลายให้นางคิดว่าผู้ใดได้เข้ามาพบกับนาง ครั้นนางพินทุมดีซึ่งองค์พระสมุทรโฆษได้แล้ว นางรัตนชารีก็ได้ไปทูลเรื่องราวแก่พระสมุทรโฆษ พระสมุทรโฆษจึงทูลลาพระบิดาแยกกองทัพไปยังรมยบุรีเพื่ออภิเษกกับนางพินทุมดี

เนื้อเรื่องตอนที่ ๒ พระบิดาของนางพินทุมดีเตรียมการสุมพรพระธิดา โดยการประกาศให้กษัตริย์ต่าง ๆ มายกโลหหนุ ผู้ใดยกได้ก็จะได้นางไป มีกษัตริย์จากแดนต่าง ๆ ถึง ๑๐ องค์เสด็จเข้ามาเพื่อแข่งขันกัน พระสมุทรโฆษทรงสามารถยกโลหหนุและแสดงศิลปต่าง ๆ

ได้ กษัตริย์ทั้ง ๑๐ องค์ที่ผิดหวังต่างพากันรุมรบพระสมุทรวโฆษ *มหาอุมาตย์สังกัลป์* แห่งรมยบุรีพยายามเจรจาห้ามทัพแต่ก็ไม่เป็นผล อยากรู้ก็ตามผลแห่งการรบปรากฏว่าพระสมุทรวโฆษทรงเป็นผู้ชนะ จึงได้สยุมพรบกับนางพินทุมดี เมื่อเสร็จสิ้นงานสยุมพรบแล้ว นางพินทุมดีก็ได้ทูลชวนพระสมุทรวโฆษไปใช้บน ซึ่งนางได้บ่าววงไว้ว่าขอให้สยุมพรบกับพระสมุทรวโฆษ ต่อมาวันหนึ่งทั้งสองพระองค์ได้เสด็จประพาสพระอุทยาน บังเอิญมีพิภยาธรสองตนสู้รบกันเพราะแย่งนางคนหนึ่ง พิกยาธรที่ชื่อ *รณานิมุข* เป็นฝ่ายพ่ายแพ้เสียนางไป ได้รับบาดเจ็บอยู่ในส่วนนั้น พระสมุทรวโฆษและนางพินทุมดีเสด็จมาพบเข้าและทรงช่วยเหลือไว้ รณานิมุขระลึกถึงพระคุณ จึงถวายพระขรรค์อันมีฤทธิ์สามารถทำให้ผู้ที่ถือหោะเห็นเดินอากาศได้

เนื้อเรื่องตอนที่ ๓ พระสมุทรวโฆษได้อาศัยพระขรรค์นั้นเหาะพานางพินทุมดีไปประพาสป่าหิมพานต์ ทั้งสองนครคือรมยบุรีและพระมหานครต่างก็พากันตามหา ส่วนทั้งสององค์ก็ทรงพากันไปประพาสเมือง *กัวากินนร* ชมสระอินดาต และสระจันทกันต์ ชมช้างสีบตระกูล แล้วเสด็จไปบรรทมอยู่ในป่า ขณะที่บรรทมอยู่นั้นเองก็มี *พิภยาธร* คนหนึ่งมาลักเอาพระขรรค์ไป เมื่อทั้งสองฟื้นตื่นขึ้นไม่พบพระขรรค์ จึงต้องเสด็จไปในป่าด้วยความลำบาก เมื่อมาถึงแม่น้ำใหญ่ก็เกาะขอนไม้จิวว่ายน้ำข้ามไป แต่แล้วคลื่นก็ซัดจนนอนขาด ต้องพลัดพรากจากกันไป นางพินทุมดีได้ไปถึงเมืองมัทราษ นางได้นำเอาเครื่องประดับออกขาย แล้วสร้างโรงงานและจิตรกรรมเป็นเรื่องราวระหว่างนางกับพระสมุทรวโฆษขึ้น

เนื้อเรื่องตอนที่ ๔ ฝ่ายพระสมุทรวโฆษนั้นนาง *เมฆลา* ได้ช่วยอุ้มขึ้นฝั่ง และ *พระอินทร์* ได้บังคับพิภยาธรให้คืนพระขรรค์แก่พระสมุทรวโฆษ จากนั้นพระสมุทรวโฆษก็เสด็จออกตามหานางมาจนถึงเมืองมัทราษ ได้มาพบภาพต่าง ๆ ที่เป็นเรื่องราวระหว่างพระองค์กับนางเข้า และได้พบกับนางพินทุมดีในที่สุด จากนั้นทั้งสององค์ก็เสด็จกลับเมืองรมยบุรี พระบิดาของนางพินทุมดีได้มอบราชสมบัติให้แก่พระสมุทรวโฆษ แล้วพระองค์เองก็เสด็จออกบวช ฝ่ายพระบิดาของพระสมุทรวโฆษเมื่อทรงได้ข่าวว่าพระโอรสเสด็จกลับคืนสู่รมยบุรีแล้ว ก็ทรงส่งทูตมาเชิญทั้งสอง

ไปสู่พรหมนคร ทรงมอบราชสมบัติให้แล้วก็เสด็จออกบวชเช่นกัน

ตอนท้ายเป็นประชุมชาดก ว่าใครกลับมาชาติมาเป็นใครบ้าง ซึ่งมีดังนี้ *พิทยาธร* ผู้ลักพระชรรค์กลับมาเป็น *พระเทวทัต* *พระเจ้าพินทุทัต* กลับชาติมาเป็น *พระเจ้าสุทโธทมิ* พระมเหสีของพระเจ้าพินทุทัต กลับชาติมาเป็น *พระนางสิริมหามายา* อำมาตย์กลับมาเป็น *พระราหุล* บุตรปุโรหิตกลับมาเป็น *พระอาณนที* *พระเจ้าสีหนครูปต์* กลับชาติมาเป็น *พระสารีบุตร* *พระนางกนกวัตติ* กลับชาติมาเป็น *พระนางปชวาบดี* *ท้าวภินทร* กลับชาติมาเป็น *พระโมคคัลลา* *พระอินทร์* กลับชาติมาเป็น *พระอนุรุทธ* *นางเมขลา* กลับชาติมาเป็น *นางอุบลวรรณา* *นางพินทุทัต* กลับชาติมาเป็น *พระนางพิมพา* และ *พระสมุทรวโรช* กลับชาติมาเป็น *พระนพทวารเจ้า*

จากนั้น *สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส* ก็ทรงแถลงเรื่องว่า เรื่อง *สมุทรวโรช* นี้ได้แต่งค้างมาช้านานแล้ว *กรมหลวงไกรสรวิชิต* และ *กรมหลวงวงศาธิราชสนิท* ทรงเป็นผู้อาราธนาให้พระองค์ทรงพระนิพนธ์ต่อ ส่วนความในตอนแรกนั้นเป็นงานของ *พระมหาราชครู* และเป็นพระราชนิพนธ์ของ *สมเด็จพระนารายณ์*

โคลงท้ายเรื่องระบุว่า ทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้จบเมื่อ วันอาทิตย์ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีระกา จุลศักราช ๑๒๑๑ ตรงกับ วันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๒ และทรงอธิษฐานไว้ว่า การแต่งเรื่อง *สมุทรวโรช* ในครั้งนี้จงเป็นปัจจัยให้พระองค์ได้เป็นอัครสาวกในอนาคต และให้ได้เป็นกวี เป็นปราชญ์ที่ปราดเปรื่องยิ่งกว่าผู้ใดทุกชาติ

เรื่อง *สมุทรวโรช* นี้เป็นชาดกเรื่องหนึ่งใน *ปัญญาสชาดก* ชื่อเรื่องว่า *สมุทรวโรชชาดก* เนื้อเรื่องในตอนที่ ๑ กับตอนที่ ๒ นั้นผิดเพี้ยนไปจากเรื่องที่ปรากฏในชาดก ส่วนตอนท้ายตรงกับเรื่องในชาดก ความในชาดกที่ผิดแผกไปจากเรื่อง *สมุทรวโรช* คำฉันท์ มีดังนี้

สมุทรวโรช เป็นโอรส *ท้าววิมลกัศ* กษัตริย์ครองพรหมบูรณนครเกิดด้วย *พระนางเทพธิดา* ทรงทราบเรื่องจากพราหมณ์ชาวรามมบูรณครว่า *นางวิมลมุตฺต* ลูกสาว *ท้าวสิริสีหนครุต* ซึ่งเกิดแต่ *นางกนกวัตติ* มีลิริรูปสวยสดงดงามจึงเสด็จไปเฝ้า *ท้าวสิริสีหนครุต* ที่ราชวังแห่งรามมบูรณคร ทูลแถลงเรื่องที่เสด็จมาเพื่อพระธิดาให้ทรงทราบ *ท้าวเธอพอพระทัยยก*

พระธิดาให้เป็นชายาของกษัตริย์หนุ่ม นางวินทุมดีทรงระลึกถึงเรื่องที่
บนเทวดาได้ เมื่อก่อนได้พระสมุทรวชิรเป็นพระสามี ครั้นเรื่องสำเร็จ
สมเจตนาแล้วจึงเชิญพระภัสดาไปแก้มบนที่ศาลเทพารักษ์ อยู่มาได้สักปี
เศษสองกษัตริย์ก็เสด็จไปพักอยู่ในพระตำหนักสวน พิกษาภรตคนหนึ่งอยู่
บนยอดเขาสุทรรศน์ เหาะมาเห็นพิกษาภรตที่อ้อมเม็ย ก็เฝ้าพระชรรค์
โดดเข้าพื้นผัวตกลงมา อ้อมเอาเม็ยเหาะไป¹ ส่วนเรื่องราวต่อจาก
นั้นสมุทรวชิรคำฉันท์ดำเนินเรื่องตามสมุทรวชิรชาดกทุกประการ

พฤติกรรมของตัวละคร

ตัวละครในเรื่อง สมุทรวชิรคำฉันท์ ที่ควรศึกษามีดังนี้

๑. พระสมุทรวชิร

พระสมุทรวชิรคือตัวละครเอกฝ่ายชาย และเป็นตัวละครที่สำคัญ
ที่สุดของเรื่อง เพราะวรรณคดีเรื่องนี้มีจุดประสงค์เพื่อสรรเสริญพระ
เกียรติยศของพระสมุทรวชิรนั่นเอง พระสมุทรวชิรคือลักษณะของ
กษัตริย์ในอุดมคติ เพราะทรงมีพระปรีชาสามารถในด้านการรบ การ
ปกครอง ทั้งพระสิริโฉมงามอีกด้วย ดังปรากฏความแสดงพระ
เกียรติยศของพระสมุทรวชิรว่า

สอนราชนิยมอาคม สอนพระสนมสม
ด้วยนิตินสอนเสนา
เสด็จสอนลีห์นรราชา ยังพนอาทวา
ก็บวชเป็นราชาภิ

นอกจากนี้พระสมุทรวชิรก็ยังทรงมีน้ำพระทัยอันเปี่ยมไปด้วยความเมต-
ตากรุณา ดังจะเห็นได้จากการช่วยเหลือพิกษาภรตที่ตกทุกข์ได้ยาก ทั้ง
ยังทรงรู้จักว่าบุคคลใดควรรับการคารวะ ดังเช่นที่ทรงคารวะพระ
โพธิ์เทพารักษ์ในฐานะที่มีพระคุณ ให้ร่มไม้พักพิงแก่พระองค์ นอกจากนี้
นั้น ยังทรงมีความอดทนไม่ท้อถอย เมื่อพลัดพรากจากนางพินทุมดีไป
แล้ว ก็ยังทรงพระอุตสาหะว่ายน้ำข้ามสมุทรและติดตามหานางจนพบ

คุณลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้พระสมุทโรหิเป็น "ผู้ชายในอุดมคติ" ของผู้หญิงในสมัยนั้นได้โดยไม่มียาก

๒. นางพินทุมดี

นางพินทุมดีคือลักษณะของผู้หญิงชั้นสูงที่ได้รับการเลี้ยงดูอยู่แต่ในบ้าน ไม่มีโอกาสได้รับรู้เหตุการณ์จากโลกภายนอก แม้นางจะได้รับการอบรมให้เป็นกุลสตรีเพียงใดนางก็อดที่จะมีความใฝ่ฝันถึง "ชายในฝัน" เชิญหญิงสาวทั่วไปไม่ได้ หากจะพิจารณาในแง่จิตวิทยา ฉาก "อุ้มส้ม" ในเรื่องนี้ก็คือฉาก "ฝัน" ของนางพินทุมดีที่กำลังไขว่คว้าหา "ชายในฝัน" นั้นเอง และเมื่อนางรัตนชารีวาดภาพชายต่างๆ ให้นางชมนั้น นางย่อมร้องไห้พระสมุทโรหิได้อย่างแน่นอน เพราะ "ชายในอุดมคติ" เช่นพระสมุทโรหินั้นย่อมมีชื่อเสียงขจรขจายไปทั่ว แม้นางพินทุมดีจะมีชีวิตอยู่แต่เพียงในวัง นางก็คงจะมีโอกาสรู้จักชื่อเสียงของพระสมุทโรหิได้บ้าง เพราะพระสมุทโรหิก็ทรงเป็นกษัตริย์ผู้ทรงพระเดชานุภาพยิ่งพระองค์หนึ่งในสมัยนั้น

๓. นางรัตนชารี

นางรัตนชารีคือลักษณะของข้าผู้จงรักภักดี ยอมทำทุกๆ สิ่งเพื่อให้นายของตนมีความสุข ไม่ว่าจะเป็นการปลอมใจหรือการแสวงหาสิ่งที่ต้องประสงค์มาให้ นางรัตนชารีเป็นหญิงที่มีความเก่งกล้าสามารถมากกว่านางพินทุมดี เพราะสามารถทั้งการวาดภาพและในการเดินด้นเดินไปเฝ้าพระสมุทโรหิ ซึ่งประทับอยู่คนละเมืองกับนายของตน แต่นางรัตนชารีก็ยอมรับฐานะอันต่ำต้อยของตนเอง เป็นเพียงข้าของนางพินทุมดีเท่านั้น นี่คือนิยามของ "ข้าในอุดมคติ" ของคนในสมัยนั้น

๔. พระอินทร์ และ นางเมขลา

พระอินทร์และนางเมขลา เป็นตัวละครที่ใช้เป็นสัญลักษณ์ของ "ผลตอบแทนแห่งกรรมดี" เพราะเป็นตัวละครที่คอยช่วยเหลือตัวละครเอกของเรื่อง เป็นการแสดงให้เห็นว่า คนดีนั้น "ตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้" แม้จะได้รับความเดือดร้อนหรือประสบความทุกข์ยากปานใด ในที่สุดผลแห่งกรรมดีที่ได้ทำไว้ก็จะต้องกลับมาช่วยเหลือเสมอ

ลักษณะการแต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์

ลักษณะการแต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์อาจจะจำแนกออกได้เป็น ๕ อย่าง คือ

๑. การแทรกเรื่องตามสมัยนิยม

ลักษณะนี้จะพิจารณาได้จากเรื่องราวในครั้งแรกของเรื่อง ซึ่งมีได้ดำเนินไปตามสมุทรโฆษชาดกทั้งหมด เรื่องที่แทรกเข้ามามีอยู่ ๒ เรื่องคือ การเล่นเบ็กริวง และ เรื่องการเสด็จไปคล้องช้างของพระสมุทรโฆษ การเล่นเบ็กริวงที่แทรกเข้ามานั้นแสดงให้เห็นความนิยมของคนในสมัยนั้นว่า ก่อนที่จะมีการแสดงเรื่องใหญ่จะต้องมีการแสดงเรื่องสั้น ๆ ทำนอง review ในสมัยปัจจุบัน และแสดงให้เห็นว่าเรื่องสั้น ๆ ที่นิยมเล่นกันนั้นมีอะไรบ้าง แต่ละเรื่องที่ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์ล้วนมีลักษณะเป็นกึ่งการกวี กึ่งการพนัน ทำให้คิดเห็นต่อไปได้ว่าการแสดงหรือการเล่นในสมัยอยุธยา มีลักษณะเป็นงานมหกรรมอย่างหนึ่ง เพราะมีเรื่องสนุกหลายหลากประเภทมาประกอบเข้าด้วยกัน ส่วนเรื่องคล้องช้าง เป็นพระราชนิยมและความนิยมของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและข้าราชการ ดังปรากฏว่าในรัชสมัยของพระองค์มีทั้งตำราช้าง และคำฉันท์ดุษฎีสังเวยกล่อมช้าง ซึ่งใช้ในพิธีที่เกี่ยวกับช้าง ทั้งโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์ ของพระศรีมหุสธกิติได้กล่าวถึงพระปรีชาสามารถของพระองค์ในด้านนี้ไว้

๒. การแสดงออกถึงลักษณะเด่นของวรรณคดีไทย

ลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยในที่นี้หมายถึงลักษณะที่มักจะปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยเป็นส่วนใหญ่ เท่าที่ปรากฏอยู่ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์พอจะกล่าวได้ดังนี้

ก. การยอมรับสภาพการมีภรรยาหลายคน และการให้สิทธิแก่ฝ่ายชายในการที่จะยกย่องภรรยาคนใดให้เป็นเอกก็ได้ไม่ว่าจะเป็นภรรยาที่ได้มาในลำดับใด ดังจะเห็นได้วก่อนที่พระสมุทรโฆษจะทรงได้พบกับนางพินทุมนั้น ผู้หญิงที่อยู่ในความรู้สึกนึกคิดของพระสมุทรโฆษคือนางสุรสุดา แต่เมื่อพระสมุทรโฆษทรงได้พบกับนางพินทุมนั้นซึ่งถือว่าเป็นนางเอกของเรื่องแล้ว นางสุรสุดาก็หายไปจากความคิดคำนึง

ข. เรื่องราวการพลัดพรากจากกันของพระเอกและนางเอก เมื่อต่างก็ได้ตระกำลังลำบากมามากแล้วในที่สุดก็ได้พบกัน และจบเรื่องลงด้วยความสุข แบบ happy ending

ค. การเริ่มต้นเรื่องมักจะเริ่มด้วยการไหว้ครูสรรเสริญ เทวดา เทพเจ้าต่าง ๆ หรือขอพระเกียรติกษัตริย์ แล้วต่อด้วยการชมบ้านชมเมือง เป็นการแสดงความภาคภูมิใจของกวีที่มีต่อบ้านเมือง และความชื่นชมบุญของกษัตริย์ผู้ทรงเป็นผู้ดลบรรดาลให้เกิดสิ่งเหล่านั้นขึ้น

ง. การแทรกลักษณะของการแต่งทำนองนิราศ ถ้าหากพระเอกหรือนางเอกมีบทบาทที่จะต้องเดินทางแล้ว ไม่ว่าจะ เป็นระยะสั้นหรือระยะยาว จะต้องมีการพรรณนาแบบรำพึงถึงบุคคลอันเป็นที่รัก คลุกเคล้าไปกับสิ่งที่ตนประสบเสมอ ดังจะเห็นได้จากตอนพระสมุทรโฆษเสด็จไปคล้องช้าง พระสมุทรโฆษก็ทรงคำนึงถึงนางสุรสุดา และตอนที่พระสมุทรโฆษกับนางพินทุมตีพลัดพรากจากกัน ระหว่างที่ตามหา ก็นึกคร่ำครวญถึงซึ่งกันและกัน

นอกจากนั้นแล้วก็มีบทพรรณนา บทชมโฉม บทครวญ และบทโคลม นางที่น่าพิचारณาดังนี้

บทชมโฉม เมื่อกล่าวถึงตัวละครเอก กวีมักจะไม่วินิจฉัยจะชมโฉมและการชมโฉมก็มักจะดำเนินอยู่ในแนวเดียวกันคือ ชมทุก ๆ ส่วนของร่างกาย เปรียบเทียบกับสิ่งที่ถือว่าเป็นความงามตามแบบฉบับเช่น ใบหน้างามเหมือนพระจันทร์ หูเหมือนกลีบบัว จมูกเหมือนขอ ลำขาเหมือนล่ำกล้วย คี้งก่งเหมือนคันศร

บทครวญ เมื่อตัวละครมีความทุกข์กวีก็มักจะไม่วินิจฉัยจะบรรยายถึงความรู้สึกเดือดร้อนเป็นทุกข์ของตัวละครนั้น บทครวญในเรื่องสมุทรโฆษนับได้ว่ายาวเป็นพิเศษ เฉพาะตอนที่รณภิมุขครวญถึงภรรยา ก็มีความยาวถึง ๖๐ บท เปรียบเทียบกับตอนเตรียมการสุมพรนางพินทุมตีและตอนกล่าวถึงกษัตริย์ทั้ง ๑๐ พระองค์ ที่อาสาขอกโจหนุซึ่งมีค่าบรรยายยาวเพียง ๓๒ บทเท่านั้น

บทโคลมนาง เป็นบทที่กวีไม่เคยยกเว้นเพราะการที่พระเอกกับนางเอกได้มาพบกันและแสดงบทรักต่อกันนั้น นับได้ว่าเป็นตอนที่สำคัญ

ตอนหนึ่งของเรื่อง บทอัศจรรย์จึงปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยเสมอ

บทชมกษมไม้ในท่งท่านองนิราศ บทชมโฉม บทครวญ และ บทโถมนางนี้ จัดได้ว่าเป็นตอนที่กวีสามารถที่จะแสดงฝีมือได้อย่างเต็มที่ เพราะความคิดของแต่ละตอนไม่ว่าจะปรากฏอยู่ในวรรณคดีเรื่องใด ก็ไม่ผิดแผกจากกัน ความดี ความเด่น ความงามของแต่ละตอนจะมี ได้ก็ด้วยกลวิธีแต่งของกวีแต่ละท่าน

๓. การบรรยายภาพหรือเหตุการณ์บางตอนเป็นไปอย่างละเอียดลออ

การบรรยายเช่นนี้ให้ความรู้แก่ผู้อ่านได้อย่างเต็มที่ เช่น ตอน คล้องช้าง ตอนบรรยายลักษณะช้าง ตอนบรรยายป่าหิมพานต์ ตอนจัดทัพ และเลือกทหารให้เหมาะกับความถนัด

๔. การได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ

อิทธิพลดังกล่าวที่เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุดก็คือ จากเรื่อง *ไตรภูมิพระร่วง* ภาพของป่าหิมพานต์ที่บรรยายละเอียดลออในเรื่องนี้ก็เป็นภาพที่จำลองมาจากแดนหนึ่งในเรื่องไตรภูมินั้นเอง วรรณคดีอีกเรื่องหนึ่งที่นับว่ามีอิทธิพลต่อสมุทรโฆษคำฉันท์ก็คือเรื่อง *อนิรุทธ* อนิรุทธในเรื่องนี้มีได้หมายถึง *อนิรุทธคำฉันท์* แต่เป็นเรื่องอนิรุทธที่คนในสมัยนั้นรู้จักกันดีอยู่แล้ว เพราะเป็นเรื่องที่ปรากฏอยู่ใน *คัมภีร์วิษณุปุราณะ* ในสมุทรโฆษคำฉันท์พระโพธิ์เทพารักษ์เมื่อจะช่วย "อัมสม" นั้นได้รำพึงว่า

"ดูศรวิพรหมรักษตระกอง อนิรุทธเปรี๊ยะบpong
ไปสมอุษาเทพี"

เรื่องที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ดังกล่าวมีว่า นางอุษา ได้แลเห็นพระแม่เจ้าบารพดีแสดงความรักอยู่กับพระสวามี นางก็รำพึงว่าเมื่อใดตนจะได้มีสามีบ้าง พระแม่เจ้าบารพดีจึงตรัสกับนางว่า ผู้ใดที่มาปรากฏในความฝันของนางผู้นั้นจะได้เป็นสามีของนาง ต่อมานางอุษาก็ได้นิมิตภาพของชายหนุ่มคนหนึ่ง นางจึงเฝ้าแต่คร่ำครวญหา นางจิตรเลขาซึ่งเป็นพี่เลี้ยงของนางอุษาได้ช่วยเหลือวาดภาพเทวดาคณธรรพ์ นาค อสูร และมนุษย์ทั้งหลายให้นางชี้ตัวว่าเป็นใคร ครั้นนางอุษาชี้ตัวได้

ชัยชัยรุทรากิตยทา-

รณฤทธิเษณา

นุภาพพิริยอำนาจ

(รุทรากิตย เป็นชื่อทหารเอกของพระสมุทรโฆษด้วย)

ประการที่สอง การชมความงามของตัวละครฝ่ายหญิง นอกจากจะยกให้พระกามเทพเป็นผู้ปรุ้งแต่งนางให้งาม ดังความว่า

เสวภาคยมถนุสนสาร

-และกวมแกลิ่งเกล้า

แล้ว ลักษณะของความงามที่นำมาเปรียบเทียบกับนั้นก็เป็นอุดมคติความงามตามแบบอินเดีย เช่น

"นวลาลายองคือขอค่านวม กลควรคือชอกาม"

"คิตนาลาคือตั้งขอถุดือตือดูลย์"

"คอคือค่อมฤคางก็คือคางสีทชรรมเนียม"

"กรกรรายคือองวงคเชนทรและบรรจง"

คำชมว่า จมูกเหมือนขอ คอเหมือนคอกวาง คางเหมือนราชสีห์ แขนเหมือนงวงช้าง ล้วนเป็นคติอินเดียทั้งสิ้น

ประการที่สาม วิธีการบรรยายภาพชบวนเสด็จ หรือชบวนทัพ เป็นวิธีการแบบวรรณคดีอินเดีย เช่น ภาพทหารสวมเกราะส่องแสงเป็นประกาย ดังความว่า

"สรรพสรรพาวุธเพ็รมพราย แสงแก้วเกราะกราย

ประดับนิเลื่อมหลังสาร"

"อาวุธอาภรณ์โพรงพราย

อาเกียรติ์เกราะกราย

อเนกนานประการ"

นอกจากนี้ขณะที่กระบวนทัพเคลื่อนผ่านไป บรรดาเทพยดาต่างก็พากันอวยชัยให้พร ดังความว่า